

Living on the Margins: Characteristics of Slum Neighborhoods of Ahvaz Metropolis

Shahla Bagheri Miyab

(corresponding author)

Associate Professor, Department of Sociology, Faculty of Literature and Humanities,
Kharazmi University, Tehran, Iran/ sbagheri@khu.ac.ir

Mohammad Sadegh Karimikia

PhD in Cultural Policy, Department of Sociology, Faculty of Literature and Human
Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran/ karimikia@yahoo.com

Masoud Zalizadeh

Ph.D. in Cultural Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Allameh
Tabatabai University, Tehran, Iran/ mzalizadeh@yahoo.com

Abstract

“Living on the margins” is made up of the conditions and circumstances and consequences of structural factors on the people left out of attention. One of the important issues about the surrounding areas of cities is to identify the various characteristics of these areas. The importance of this research is that the mentioned areas do not have the same characteristics and any policy and intervention in these areas without considering these characteristics will not lead to positive results. Based on this, the upcoming qualitative research tries to identify the characteristics of this settlement through interviews with knowledgeable people. The spatial territory of the research was the marginal areas of Khuzestan province, and the research samples were stopped when the theoretical saturation was reached, and the data were analyzed using the technique of thematic analysis with the Atrid-Stirling method. The findings led to the creation of eleven organizing themes with the names of accumulation of physical problems, economic disability, intragroup social capital based on ethnicity, double relative deprivation, exclusion, socio-cultural divergences, dual habitats, interest group activity, state-oriented expectations and expectations, institutional distrust and hopelessness. Relative to changing conditions; And three overarching themes were named environmental characteristics, socio-cultural characteristics and political characteristics.

Social Problems of Iran

Journal, Vol. 15, No. 2, Summer 2024, 39-75

Received: 28/4/2024 Accepted: 28/6/2024

The results of the research show the importance of the mutual influence of society, culture and politics on the issue of marginalization in Khuzestan province; Two points that have made this province one of the most emigrant provinces of the country.

Extended Abstract

1. Introduction

Slum is a type of residence in the urban space that has fundamental differences with other forms of residence in all political, social, cultural, economic, physical dimensions. In the scientific literature, slum is specifically defined with the following characteristics: 1) public facilities are either very few or do not exist at all; 2) The state of land occupation as well as the way of using space shows that people live in poverty; 3) The high level of density in the use of space causes spatial chaos and indicates the economic inability of the residents; 4) These areas are considered separate communities with specific cultural and social boundaries; and 5) marginal residents are not in the same social and economic situation (for example, in some areas there is some kind of economic segregation between residents). In Iran, marginalization covers a significant part of urban areas and according to some reports, 19 million people of Iran's population live in such areas. A significant part of the marginal settlements in the country belongs to Khuzestan province, and with a population of 800,000 people, it is the second province of the country in terms of marginal population. Considering the historical background and numerous developments of the last few decades as well as the socio-cultural context of Khuzestan province, it is expected that slums and cities of this province have different and distinct characteristics compared to other slums of the country. This point is important because it is not possible to make policy in order to improve the situation of slums without considering the specific characteristics of each region; Because policymaking is contextual and any type of general policy is doomed to fail regardless of the requirements of each region. Considering this important point, the understanding of slums - and policy making with the aim of improving the conditions of the settlements - in Khuzestan province and Ahvaz city, depends on identifying the characteristics of these neighbourhoods.

2. Method

Since this research seeks to identify the semantic and interpretative system of people, it is classified as qualitative research. Research data were obtained through semi-structured qualitative interview and a thematic analysis method was used to analyze these data. In this research, the Atrid-Sterling method was used for data analysis. In the current research, the validity of the research is carried out using the following techniques: the use of triangulation techniques, such as the use of other confirming sources, researchers, and multiple methods during the process of data collection and analysis, which increases reliability. Showing and presenting data analysis and using the technique of obtaining parallel information and sharing the results with experts and member control techniques means presenting the results to the respondents and analyzing their reactions. In terms of the field of research, this research is limited to Ahvaz city and 5 marginalized neighborhoods that are officially accepted as marginalized neighborhoods from the point of view of the definition of informal settlements and marginalization. The research samples included individuals, members of facilitation offices, and local and social activists living in these areas who had objective and first-hand knowledge of the subject. Determining the sample size was done with theoretical saturation and a purposeful sampling method.

3. Findings

Applying the theme analysis method to identify the characteristics of the slums led to the construction of eleven constructive themes, and by combining these themes, four overarching themes were obtained. Constructive themes include economic disability, accumulation of physical problems, intra-group social capital based on ethnicity, double relative deprivation, exclusion, socio-cultural divergences, dual habitats, interest group activity, institutional distrust, and hopelessness towards change. Conditions. From the combination of these themes, three themes of environmental disturbance, social disorder and institutional (government) inefficiency were extracted. Based on these themes, slums in Ahvaz city have characteristics that can distinguish it from other similar areas in terms of economic, physical, sociocultural and institutional inefficiency.

4. Conclusion

The results of this research show that the formulation of policies and programs for intervention in these areas will be successful only if the different

characteristics of slums can be determined in the first place, and this is a point that this research seems to cover to the extent of its ability. In urban policy literature, contingent and situational models are emphasized; That is, the models that develop their programs based on the local characteristics and requirements of each region and find the presentation of macro models ineffective due to the lack of attention to local requirements. Therefore, the current research aims to improve the situation of slums in Ahvaz, based on the mentioned findings, to offer suggestions such as reducing the gap between the people and the government. Paying attention to the views of the people and their participation in the intervention process, coherence in the management of these settlements, strengthening the economic foundations of the family, organizing and guiding industrial and oil companies in fulfilling their social responsibility, strengthening the capacity of community organizations, and fostering a culture of civic engagement.

Keywords: Marginalization, Slum, Khuzestan Province, Multiple Poverty, Environmental Disturbance, Social Disorder and Institutional Inefficiency.

زندگی در حاشیه: ویژگی‌های محلات حاشیه‌نشین کلان‌شهر اهواز

شهلا باقری میاب^۱، محمدصادق کریمی کیا^۲، مسعود زالی زاده^۳

چکیده

«زیست در حاشیه»، برساخته شرایط و اقتضائات و فرجام پیامدهای عوامل ساختاری بر افراد جامانده از مدار توجه است. یکی از مسائل مهم درباره محلات پیرامونی شهرها، شناسایی ویژگی‌های گوناگون این محلات است. اهمیت این جستار از آن روست که محلات یادشده ویژگی‌های یکسانی ندارند و هرگونه سیاست‌گذاری و مداخله در این مناطق بدون در نظر گرفتن این ویژگی‌ها نتایج مثبتی در پی نخواهد داشت. بر همین پایه، پژوهش کیفی پیش‌رو از راه مصاحبه با افراد آگاه به موضوع می‌کوشد ویژگی‌های این سکونت‌گاه را شناسایی کند. قلمرو مکانی پژوهش، محلات حاشیه‌نشین استان خوزستان بود و نمونه‌های پژوهش با رسیدن به اشباع نظری متوقف و داده‌ها با استفاده از تکنیک تحلیل مضمون با روش آترید-استرلینگ تحلیل شد. یافته‌ها منجر به برساخت یازده مضمون سازمان‌دهنده با نام‌های انباشتگی مشکلات کالبدی، ناتوانی اقتصادی، سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بر پایه قومیت، محرومیت نسبی مضاعف، طردشدگی، واگرایی‌های اجتماعی-فرهنگی، هبیتاس دوگانه، فعالیت گروه‌های ذینفع، دولت‌محور بودن انتظارات و توقعات، بی‌اعتمادی نهادی و ناامیدی نسبت به تغییر شرایط؛ و سه مضمون فراگیر با نام‌های آشفتگی محیطی، نابسامانی اجتماعی و ناکارآمدی نهادی (دولت) شد. نتایج تحقیق نمایانگر اهمیت تأثیر متقابل جامعه و فرهنگ و سیاست بر مسئله حاشیه‌نشینی استان خوزستان بود؛ دو نکته‌ای که این استان را به یکی از مهاجرپرست‌ترین استان‌های کشور تبدیل کرده است. بر این پایه، تدوین سیاست‌ها و برنامه‌ها برای مداخله در این مناطق تنها در صورتی موفقیت‌آمیز خواهد بود که بتوان ویژگی‌های مختلف حاشیه‌نشینی را مشخص کرد.

کلیدواژگان: حاشیه‌نشینی، استان خوزستان، فقر چندگانه، آشفتگی محیطی، نابسامانی اجتماعی و ناکارآمدی نهادی.

۱. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) / sbagheri@khu.ac.ir
۲. دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران / karimikia@yahoo.com
۳. دکتری جامعه‌شناسی فرهنگی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران / mzalizadeh@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۲/۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۴/۸
فصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال پانزدهم، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳، صفحات ۳۹ تا ۷۵

۱. مقدمه و بیان مسئله

از زمان ظهور مکتب شیکاگو در دهه‌های آغازین قرن گذشته تا به امروز، حاشیه‌نشینی از محوری‌ترین موضوعات جامعه‌شناسی شهری بوده است (نقدی، ۱۳۹۲: ۱۳). از جمعیت هفت و نیم میلیاردی جهان، تقریباً چهار میلیارد نفر در شهرها سکونت دارند (هرمانسون، ۲۰۱۶). بر پایه آمار برنامه اسکان سازمان ملل متحد^۲ (۲۰۱۶)، از هر هفت نفر، یک نفر در مناطق حاشیه‌نشین زندگی می‌کنند که این کسر در سال ۲۰۳۰، یک نفر به ازای چهار نفر خواهد بود و تلخ‌تر این‌که، در کشورهای جهان سوم و در حال توسعه یک سوم جمعیت با این معضل دست‌به‌گریبان خواهند بود.

با توجه به توسعه نامتوازن و رشد بی‌رویه شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه، بخش قابل‌توجهی از جمعیت حاشیه‌نشین شهری به این کشورها تعلق دارند. مهاجرت از مهم‌ترین عواملی است که در رشد شهرنشینی و فرایند تبدیل شهرها به مکان‌هایی با تنوع بیشتر نقش دارد. به‌طورکلی هر ساله ۷۶۳ میلیون مهاجرت داخلی و ۲۷۲ میلیون مهاجرت خارجی رخ می‌دهد؛ بدین معنا که از هر هفت نفر در کل دنیا، یک نفر مهاجر است. در بسیاری از کشورهای در حال توسعه مهاجرت روستا به شهر برای یافتن فرصت اقتصادی به‌طور تاریخی عامل اصلی رشد شهری است (برنامه اسکان بشر ملل متحد، ۲۰۲۰).

در تعاریف ستاد ملی بازآفرینی شهری (ستاد ملی توانمندسازی سکونت‌گاه‌های غیررسمی وزارت راه مسکن و شهرسازی، ۱۳۹۴) و همچنین در اعلامیه نشست تخصصی نایروبی (۲۰۰۲)، حاشیه‌نشینان افرادی هستند که خاستگاهشان مهاجران روستایی و تهیدستان شهری است و بدون اخذ مجوز و بدون ضابطه و خارج از برنامه‌ریزی رسمی و قانونی توسعه شهری (طرح‌های جامع و تفصیلی) در درون یا خارج از محدوده قانونی شهرها سکونت دارند. این سکونت‌گاه‌ها معمولاً سند مالکیت ندارند و از نظر ویژگی‌های کالبدی و برخورداری از خدمات رفاهی شهری، اجتماعی و فرهنگی و زیرساخت‌های شهری دچار کمبود شدید هستند.

حاشیه‌نشینی مفهومی ذهنی است که مصادیق آن از شهری به شهر دیگر و از کشوری تا کشور دیگر تفاوت دارد و در ساده‌ترین تعریف، یک زیست‌گاه انسانی پُرجمعیت است که مسکن استاندارد ندارد و محلاتش کثیف و آلوده‌اند. دو ویژگی نخست، فیزیکی و

1. Hermanson

2. UN habitat

فضایی و آخری رفتاری-اجتماعی است (پایگاه خبری وزارت راه و شهرسازی، ۱۳۹۶). بر اساس اعلامیه نشست تخصصی نایروبی (۲۰۰۲)، مسکن در این مناطق از متزلزل تا بسیار مستحکم و مدرن متفاوت است.

حاشیه‌نشینی نوعی سکونت در فضای شهری است که در تمامی ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، کالبدی و... با سایر شکل‌های سکونت تفاوت‌های اساسی دارد (زاهدی و همکاران، ۱۳۹۲). از نظر کاهیانی و ویدانیگسیه^۱ (۲۰۱۹)، حاشیه‌نشینی اشاره به سکونت‌گاه‌هایی دارد که در آن: ۱) امکانات عمومی یا بسیار کم است یا اصلاً وجود ندارد؛ ۲) وضعیت اشغال زمین و همچنین نحوه استفاده از فضا نشان می‌دهد که مردم در فقر به سر می‌برند؛ ۳) میزان بالای تراکم در استفاده از فضا باعث آشفته‌گی فضایی و بیانگر ناتوانی اقتصادی ساکنان است؛ ۴) این مناطق اجتماعات جداگانه‌ای با مرزهای فرهنگی و اجتماعی مشخص محسوب می‌شوند؛ و ۵) حاشیه‌نشینان از نظر اجتماعی و اقتصادی در وضعیت یکسانی قرار ندارند (به عنوان مثال، در برخی مناطق از نظر اقتصادی نوعی تفکیک اقتصادی بین ساکنان وجود دارد).

اساساً حاشیه‌نشینی پیامد روند روبه‌رشد شهرنشینی و تابعی از آن است. عدم آمادگی نهادها و دستگاه‌های دولتی و نبود سیاست منسجم آینده‌پژوهانه موجب جذب سرریز جامعه مهاجر (که به دلایل متعدد توان اسکان در شهر را به صورت رسمی و قانونی ندارند) به محلات و سکونت‌گاه‌های غیررسمی و حاشیه‌نشین شده است.

در ایران حاشیه‌نشینی بخش قابل توجهی از مناطق شهری را در برمی‌گیرد و بنا به برخی گزارش‌ها، ۱۹ میلیون نفر از جمعیت ایران در چنین مناطقی زندگی می‌کنند (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۵). عوامل و زمینه‌های متعددی در شکل‌گیری پدیده حاشیه‌نشینی نقش دارند که تأثیر این عوامل و زمینه‌ها در مناطق مختلف کشور با توجه به زمینه‌های تاریخی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی هر منطقه یکسان نیست.

بخش قابل توجهی از محلات حاشیه‌نشین در کشور به استان خوزستان تعلق دارد و با جمعیت ۸۰۰ هزارنفری، دومین استان کشور از نظر جمعیت حاشیه‌نشین است. وسعت این سکونتگاه‌ها در استان یادشده نیز ۷ هزار و ۷۰۳ هکتار است که در این میان شهر اهواز بزرگ‌ترین وسعت حاشیه‌نشینی در سطح کشور و شهر مسجد سلیمان از نظر نسبت مساحت شهرستان به مساحت ناکارآمد شهری، بالاترین نسبت را دارند (خبرگزاری

انتخاب، ۱۳۹۸). سهم جمعیت استان خوزستان از جمعیت ۷۹۹۲۶۲۷۰ نفری کل کشور در سال ۱۳۹۵ برابر ۵.۹٪ بوده است. در بین استان‌های کشور، استان خوزستان با مقدار ۰/۴ در رده سی‌ام از نظر E/I قرار دارد؛ یعنی به ازای یک نفر مهاجر خارج شده، فقط ۰/۴ نفر مهاجر وارد استان شده است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خوزستان، ۱۴۰۲). استان خوزستان در چند دهه اخیر تحولات متعددی از جمله اکتشاف نفت، اصلاحات ارضی، انقلاب، جنگ ایران و عراق، روندهای متناوب مهاجرت از روستا به شهر، بحران‌های زیست‌محیطی و... را از سرگذرانده و از دل این شرایط، در آن و به‌ویژه در شهر اهواز حاشیه‌نشینی شکل گرفته است (سالنامه آماری استان خوزستان، ۱۴۰۱).

با توجه به زمینه‌های تاریخی و تحولات متعدد چند دهه اخیر و همچنین بافت اجتماعی-فرهنگی استان خوزستان، انتظار می‌رود محلات حاشیه‌نشین و شهرهای این استان از ویژگی‌های متفاوت و متمایزی نسبت به سایر محلات حاشیه‌نشین کشور برخوردار باشند. این نکته از آن‌رو اهمیت دارد که سیاست‌گذاری به‌منظور اصلاح و بهبود موقعیت محلات حاشیه‌نشین بدون در نظر گرفتن ویژگی‌های خاص هر منطقه امکان‌پذیر نیست؛ چراکه سیاست‌گذاری امری زمینه‌مند است و هر نوع سیاست‌گذاری کلی و عام بدون لحاظ اقتضائات هر منطقه قرین موفقیت نخواهد بود. با عنایت به این نکته، فهم حاشیه‌نشینی و سیاست‌گذاری با هدف بهبود شرایط سکونت‌گاه‌ها در استان خوزستان و شهر اهواز، منوط به شناسایی ویژگی‌های این محلات است.

این آسیب اجتماعی، پیامدهای زیان‌باری بر نظام اجتماعی تحمیل می‌کند و می‌توان آن را یک ابرچالش برای کل کشور در نظر گرفت. در سطح استانی نیز حاشیه‌نشینی فضای نامناسبی را برای کل استان و به‌ویژه شهر اهواز رقم زده است. تعداد بالای محلات حاشیه‌نشین و کالبد کاملاً زشت و زنده، وضعیتی را ایجاد کرده که نمونه آن در کم‌تر کلان‌شهری در ایران قابل مشاهده است. وجود آسیب‌های اجتماعی متعدد در این مناطق و همچنین رشد واگرایی‌های قومی و مذهبی و به‌تبع آن تهدیدات امنیتی به دلیل بافت فرهنگی حاکم بر آن، منجر به وضعیتی شده است که به‌هیچ‌وجه نمی‌توان آن را پدیده‌ای استانی و محلی تعبیر نمود؛ چراکه مسائل و چالش‌های استان خوزستان به دلیل موقعیت استراتژیک استان، مسائلی ملی محسوب می‌شوند.

مسائل و موانع توسعه اجتماعی (برآمده از طرح‌های اقتصادی و عمرانی بزرگ در یک صد سال گذشته) در استان خوزستان، تحلیل دقیق و مناسب وضع موجود بر مبنای

شناخت فضای اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی آن در گام نخست و سپس تدوین استراتژی‌های مداخله در این امر را ضروری می‌نمایاند. بی‌شک از منظر ادبیات جامعه‌شناسی سیاسی، صورت‌بندی نظام سیاسی و شکل‌گیری مجموعه ساختار قدرت و دولت در درون متن اجتماعی و تحت تأثیر مؤلفه‌های اجتماعی انجام می‌شود. وجود شکاف‌های اجتماعی متعدد و متنوع در جامعه (همچون شکاف قومی، جنسیتی، مذهبی، طبقه‌ای و سبک زندگی)، مسئله تعارض یا تضاد را در جامعه ایجاد می‌کند و در صورت عدم توافق لازم به ستیز می‌انجامد. استان خوزستان صنعتی‌ترین استان و قطب کشاورزی کشور است و افزون بر دارا بودن بخش عظیمی از منابع خدادادی نفت و گاز و نقش بی‌بدیل در تولید برق کشور، ویژگی‌های منحصربه‌فردی همچون دسترسی به آب‌های آزاد و دارا بودن بندرگاه‌های استراتژیک، موقعیت جغرافیایی سوق‌الجیشی و غیره دارد. از سویی بروز جنگ تحمیلی و پیامدهای آن، از بین رفتن قواعد اجتماعی و نظم اجتماعی را در پی داشته و در کنار مسائلی نظیر تغییرات اقلیم و عوارض جنگ، انباشتگی معضلات را موجب شده است.

مرکز ثقل حاشیه‌نشینی در خوزستان، شهرستان اهواز و محلات پیرامون آن است. اهواز در سال‌های اخیر مانند بسیاری از کلان‌شهرهای دیگر محمل تکثر قومی، نژادی، طبقاتی، خُرده‌فرهنگ‌ها، ذائقه‌ها و سلیقه‌های متنوع و گوناگون و انبوهی از روابط اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی متراکم بوده و مدیریت چنین فضاهایی با اتخاذ سیاست‌های ناسازگار، منجر به هرج‌ومرج در حوزه عمومی شهری شده است. از جمله پرسش‌های مطرح در مورد شهر اهواز، این است که وضعیت موجود آیا حاصل اجبارهای محیطی، اداری، سیاسی و اقتصادی است یا حاصل الزام‌های ارزشی، اخلاقی، تمدنی و یا حاصل برنامه‌ریزی مدون و علمی شهری و معطوف به سیاست‌گذاری آینده‌پژوهانه؟

همسان وضعیت کنونی شهر اهواز (که می‌توان آن را فرهنگ تضاربی مشوش نامید و حاصل تغییرات شدید اجتماعی و اقتصادی و حتی سیاسی و برخورد هنجاری و تمدنی است)، در بسیاری از کلان‌شهرهای کشور و جهان وجود دارد. از این رو، نیاز به بنیان کلان‌ارزشی و هنجاری است تا بتوان این تکثر و چندگانگی را در یک کلیت واحد به منصه ظهور رساند؛ اما با چه سازوکار و قالبی؟ فضای کلان‌شهری با هویت‌های جمعی متفاوت، در تقابل آشکار و پنهان با هویت شهروندی قرار گرفته و فضای پُرتنشی را ایجاد کرده است. هویت عمومی شهروندی به میزان پایبندی شهروندان به ریشه‌های هویت قومی،

نژادی، زبانی و دینی بستگی دارد. انتساب شدید شهروندان در فضای کلان‌شهری به این هویت‌های متناقض و متعارض، موجب ازخودبیگانگی در سطح زندگی شهری می‌گردد. هر چه شهروندان در قالب قومی، زبانی و نژادی به هویت جمعی خود متمایل شوند، به همان میزان نیز از هویت شهروندی خود دور خواهند شد. زیست در کلان‌شهرها اگر بر اساس اجبار اقتصادی و یا سیاسی باشد، تلویحاً بدین معناست که قرار نیست افراد رفتار اجتماعی خود را با شهروندی متناظر کنند؛ بلکه ترجیح می‌دهند بر اساس هبیتاس (عادت‌واره نهادینه‌شده) خود عمل کنند و صرفاً از عایدی اقتصادی زیست در شهر بهره‌مند شوند.

عدم توجه به مدیریت تنوع قومی، اقدامات موازی سازمان‌های فرهنگی و فقدان نظام انسجام و یکپارچگی در آمارهای موجود، موجب خلط اهداف کلی توسعه با سیاست‌های حاشیه‌نشینی در استان شده است. در مجموع، می‌توان گفت عدم توجه به اقتضائات محلات حاشیه‌نشین کشور و ارائه نسخه واحد برای همه آن‌ها و بی‌توجهی به بافت‌های فرهنگی و اجتماعی، از جمله علل شکست سیاست‌های ساماندهی در استان به‌ویژه در محلات حاشیه‌نشین بوده است. بر مبنای آنچه بیان شد، این مطالعه در پی مطالعه شناسایی ویژگی‌های محلات حاشیه‌نشین شهر اهواز است و می‌کوشد از طریق مصاحبه با مردم و فعالان محلی ساکن در این مناطق، به این مهم نائل آید.

۲. چهارچوب مفهومی

مفاهیم مختلفی همچون کالایی‌شدن زمین و مسکن در نظام سرمایه‌داری، شهرنشینی شتابان، نظام مدیریت و سیاست‌گذاری شهری، فرهنگ حاشیه‌نشینی و... در نظریه‌های حاشیه‌نشینی مورد توجه قرار گرفته است که با مرور این نظریه‌ها می‌توان به حساسیت نظری پیرامون مفهوم حاشیه‌نشینی و ویژگی‌های آن دست یافت.

در سطح کلان، بسیاری از نظریه‌پردازان عامل اصلی حاشیه‌نشینی را حاکم‌شدن مناسبات سرمایه‌داری می‌دانند. دیوید هاروی^۱ از پژوهشگران جامعه‌شناسی شهری، در تحلیل خود به نقش سرمایه‌داری در کالایی‌شدن زمین می‌پردازد و با برشمردن ویژگی‌های زمین و ملک، آن را به‌عنوان کالایی اساسی برای انباشت هرچه بیشتر سرمایه می‌داند که

1. David Harvey

در کنار تولید کالا در کارخانه، نقش مهمی در چرخیدن نظام سرمایه‌داری ایفا می‌کند (شارع‌پور، ۱۳۹۶: ۱۸۵). هانری لوفور^۱ نیز معتقد است فضا در جامعه سرمایه‌داری تبدیل به یک قسمت از شیوه تولید می‌شود. فضا به منزله کلیت، به درون شیوه جدید تولید سرمایه‌داری وارد و از آن برای تولید ارزش اضافی استفاده می‌شود. زمین، زیرزمین، هوا و حتی نور، وارد نیروهای تولیدی و محصولاتشان می‌شود (حاتمی‌نژاد، ۱۳۹۵: ۲۴۰). بر مبنای چنین تحلیلی، زمین و مسکن در نظام سرمایه‌داری کالایی پُرسود و در معرض افزایش مدام است و از آنجاکه بخش قابل توجهی از جامعه توان مالی سکونت در مناطق شهری را ندارند، به حاشیه شهرها کشانده می‌شوند. در حقیقت، سکونت در این مناطق را باید رفتاری کاملاً منطقی و عقلانی در نبود گزینه‌های دیگر دانست و افراد با محاسبه هزینه و فایده، زندگی در این مناطق را انتخاب می‌کنند (ایراندوست، ۱۳۹۵: ۲۷۰).

در سطحی دیگر و مرتبط با نقش نظام سرمایه‌داری، حاشیه‌نشینی نسبت مستقیمی با فرایند نوسازی و به‌ویژه رشد شهرنشینی شتابان دارد (تسنکووا^۲ و همکاران، ۲۰۰۸). در این دیدگاه، شهرنشینی در غرب تحولی درون‌زا و تدریجی بود که از بطن مجموعه‌ای از تحولات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی شکل گرفت؛ ولی شهرنشینی در کشورهای کم‌تر توسعه یافته یا در حال توسعه، نه فرایندی تدریجی و درون‌زا، بلکه تحت تأثیر عوامل بیرونی و طی فرایندی سریع و شتابان رخ داد که نتیجه آن توسعه نامتوازن شهرها بود (فرهادی، ۱۳۹۰). در حقیقت، شهرنشینی از چنان شتاب و سرعتی برخوردار بود که شهرهای کوچک و با کالبد سنتی به دلیل مهاجرت‌های گسترده با چنان جمعیتی مواجه شدند که فضای کالبدی ظرفیت پذیرش این میزان از جمعیت را نداشت (به‌عنوان مثال در یک بازهٔ چهار ساله، شهرنشینی در ایران دو برابر شد). برآیند این وضعیت، توسعه نامتوازن نظام شهری و مهم‌ترین جلوه آن، شکل‌گیری سکونتگاه‌های حاشیه‌ای است.

موضوع دیگر در مورد حاشیه‌نشینی، شناخت نظام مدیریت شهری است و از این‌رو هرگونه سخن از نابرابری‌های شهری و از جمله محلات حاشیه‌نشین، فقط از طریق تحلیل اهداف و ارزش‌های کسانی امکان‌پذیر است که تخصیص دهنده و کنترل‌کننده تسهیلات کمیاب و مطلوب شهری هستند (سوندرز^۳، ۱۳۹۴: ۱۶۷).

1. Henry Lefebvre

2. Tsenkova

3. Saunders

شتاب شهرنشینی به ویژه در مراحل آغازین، چنان بالا بوده که از یک سو نظام مدیریت شهری توانایی اثرگذاری و جهت دهی به آن را نداشته و از سوی دیگر، ملاحظات سیاسی و غیرعلمی بر نظام بوروکراسی، اجازه شکل‌گیری یک سیستم مدیریت شهری عقلانی را نداده است و به همین دلیل تصمیمات بیش از آن که علمی و تخصصی باشند، بر پایه سیاسی‌کاری، رانت و... بوده‌اند. در کنار این‌ها، حاکم شدن منطق هزینه-فایده باعث شده محلات محروم شهری ارزش و اهمیتی برای مدیریت شهری نداشته باشند و تلاش‌ها معطوف به مناطق برخوردار شهری شود. از نظر لوفور، مدیران و متولیان شهری چه به مثابه یک فراگرد یا سازوکار و چه به مثابه یک نهاد رسمی، اساساً نیازهای گروه‌های بی‌قدرت و اقلیت شهری را در نظر نمی‌گیرند (ایراندوست، ۱۳۹۵: ۲۸۷).

افزون بر موارد پیش گفته، تحلیل فرهنگی از مسئله حاشیه‌نشینی نیز باید مدنظر قرار گیرد. زندگی در سکونتگاه‌های حاشیه‌ای، زمینه‌ساز شکل‌گیری نوعی عادت‌واره می‌شود که نسبت چندانی با زیست شهری ندارد و منجر به بازتولید فقر و محرومیت در شکل‌های مختلف آن می‌شود. بر همین اساس از نظر مارشال کلینارد، حاشیه‌نشینی، خرده‌فرهنگی با مجموعه‌ای از ارزش‌ها و هنجارهاست که در محل‌هایی با بهداشت کم، انحرافات اجتماعی و ویژگی‌های دیگر از جمله انزوای اجتماعی همراه است (سجاسی‌قیداری و همکاران، ۱۳۹۳). زندگی در این محیط‌ها و تفاوت فرهنگی با سایر شهرنشینان، باعث ایجاد کلیشه‌ها و تصوراتی از سوی جامعه شهری نسبت به آنان می‌شود و همین مسئله نقش مهمی در به حاشیه رانده شدن مردم این مناطق دارد. اساساً حاشیه‌نشینی به دلیل عدم برخورداری عادلانه از فرصت‌ها، امکان مشارکت فعالانه در زندگی شهری همچون سایر شهروندان را ندارند و تجربه محرومیت چندگانه، باعث طرد آن‌ها از جریان اصلی زندگی اجتماعی و در نتیجه انزوای فرهنگی می‌شود (موات، ۲۰۱۵).

آصف بیات، نظریه پیشروی آرام را از منظر درک علت ایجابی بروز حاشیه‌نشینی شهری و در یک مفهوم کلی مهاجرت تئوریزه می‌کند و بر همین مبنا پدیده حاشیه‌نشینی را بر ساخت مقاومت شهروندان در برابر حکمرانی می‌داند. وی اصطلاح ناجنبش اجتماعی را به معنای حرکت‌های پراکنده‌ای از افراد جامعه می‌داند که برای یک هدف مشترک به انجام می‌رسد. کنش‌های مجتمع از جانب کنشگران نامجمع در نظریه پیشروی آرام، در درجه نخست

1. Marshall Clinnard

2. Mowat

توضیح او از جامعه (نظیر فرودستان شهری، جوانان و یا زنان) است که متشکل نیستند و سازمان صنفی، سیاسی یا رهبری ندارند؛ ولی با عملکردهای آرام و بی سروصدایشان در جهت خواست اساسی در بستر زندگی روزمره حرکت می‌کنند و آرام‌آرام به پیش می‌روند. مثلاً، تهیدستان شهری زمینی را به طور غیرقانونی تصاحب می‌کنند و یا روی زمینی خارج از محدوده به طور غیرقانونی سرپناهی می‌سازند، بعد سعی می‌کنند برق را از دکل‌های بالای سرو وصل کنند، لوله‌کشی آب ایجاد کنند، ارتباط تلفنی برقرار کنند و به تدریج در طول سال آرام‌آرام مجتمع‌های زیستی در نقاط مختلف شهر به وجود بیاورند. چنین تمثیلی را می‌توان در مورد زنان که خواهان حقوق برابر با مردان هستند و یا جوانان که خواهان سبک زندگی جوانی هستند، تعمیم داد. او مجموع این عملکردهای آرام و ساده روزمره را که در نهایت به تحول بزرگ منجر می‌شوند، ناجنبش نامیده است. ناجنبش‌ها ضرورتاً به دنبال تغییر رژیم نیستند، بلکه هدفشان استقرار هنجارهای بدیلی است که متضمن زندگی مورد قبول برای شهروندان باشد. زمانی که حاکمیت برخورد خشنی با ناجنبش در پیش می‌گیرد، عملاً آن‌ها را وارد مبارزه سیاسی می‌کند (بیات، ۱۳۹۷).

با مرور این نظریات، می‌توان دریافت حاشیه شهرها محل زندگی افرادی است که از نظر اقتصادی و امکانات شهری در شرایط نامطلوبی قرار دارد و از نظر فرهنگی و مناسبات اجتماعی نیز با زندگی شهری متفاوت است. همین نکات می‌تواند ذهنیت ما را در مورد شناسایی ویژگی‌های حاشیه‌نشینی روشن سازد.

۳. پیشینه تجربی

نقدی و همکاران (۱۴۰۰) در مطالعه گونه‌شناسی چالش‌های حاشیه‌نشینی و بازی‌های حاشیه‌نشینان با سیاست‌های شهری، حاشیه‌نشینی در شهر ساوه را نتیجه رشد شهرنشینی سریعی دانسته‌اند که بخش مهمی از این رشد به دلیل پدیده مهاجرت و شکل‌گیری سکونت‌گاه‌های غیررسمی در چهارگوشه شهر بوده است. ۵۰٪ محلات شهری را محلات حاشیه‌نشین تشکیل می‌دهند که در یکی از چهار مرحله ورود مهاجران، شکل‌گیری انسجام اجتماعی، دریافت خدمات و زیرساخت‌های شهری و در نهایت به رسمیت شناخته شدن از سوی سازمان‌ها و نهادهای شهری قرار می‌گیرند. حاشیه‌نشینان به روش‌های متنوعی با سیاست‌های رسمی مدیریت شهری بازی می‌کنند و این بازی آن‌ها تا ورود و ادغام در محدوده طرح جامع و تفصیلی شهر ادامه می‌یابد.

نتایج پژوهش قاسم‌پور و همکاران (۱۴۰۰) با عنوان طراحی مدل علی تأثیر حاشیه‌نشینی بر افزایش بزهکاری و آسیب‌های اجتماعی-فرهنگی شهر اهواز با رویکرد آزمایشگاه ارزیابی و تحلیل تصمیم‌گیری (دیمتل) نشان داد که ابعاد حاشیه‌نشینی شامل فقر فرهنگی، محرومیت از ثروت، کمبود فضای آموزشی، کمبود مراکز درمانی، افزایش فقر، ازدحام جمعیت، محیط آلوده به بزهکاری و فشار استرس بر افزایش بزهکاری و آسیب‌های اجتماعی شهر اهواز تأثیر دارد.

بهمنی و همکاران (۱۳۹۸) هم به فرایند شکل‌گیری تجربه حاشیه‌نشینی بر اساس نظریه داده‌بنیاد (محل‌های ملاشیه و تل برمی خوزستان) در پارادایم سه‌بعدی شرایط، تعامل و پیامد پرداخته‌اند. بعد از انجام مصاحبه و احصای مقولات اصلی، نتایج پژوهش در بُعد شرایط شامل تکانه‌های تحول‌آفرین، اندوه مزمن روستایی، اغوا و افسون شهر، موانع و ناآمادگی‌های نهادی و راه‌های فروبسته تحرک، در بُعد کنش-تعامل مهاجرت به مثابه تکنیک خودحمایتی، تقلیل‌گرایی کالبدی و پرسه‌زنی فرودستانه و در بُعد پیامدها هراس نهادینه‌شده، احساس مازاد بازار بودن، انباشت فقدان‌ها و هویت مخدوش بوده‌اند که حول یک مقوله هسته به نام تقلاي چالش‌برانگیز برای ارتقا زیست کثرفواره شکل گرفته‌اند. اسماعیلی و امیدی (۱۳۹۱) با مطالعه پدیدارشناسانه تجربه زیسته حاشیه‌نشینی از دیدگاه حاشیه‌نشینان، دریافته‌اند که بین دریافت و درک حاشیه‌نشینان و پژوهشگران، سیاست‌گذاران و عامه مردم از تجربه زیست در محلات حاشیه‌نشین تفاوت وجود دارد که این تفاوت‌ها در قالب هفت مضمون اصلی استخراج شده‌اند. همچنین، بی‌اطلاعی از تصمیمات مسئولان و اضطراب دائمی به دلیل مشکلات مسکن، از جمله دغدغه‌های اصلی حاشیه‌نشینان بوده است.

زاهدزاهدی و آذرگون (۱۳۸۷) به بررسی تطبیقی تفاوت بین فرهنگ حاشیه‌نشین و غیرحاشیه‌نشین و عوامل اقتصادی و اجتماعی مؤثر بر آن در میان جوانان ۱۸ تا ۳۰ سال مناطق یک تا پنج شهر شیراز پرداخته‌اند. در این بررسی همسرگزینی، خانواده‌گرایی، مردم‌سالاری و دین‌محوری، چهار شاخص فرهنگی بوده‌اند که به عنوان تفاوت‌های فرهنگی بین حاشیه‌نشینان و غیرحاشیه‌نشینان مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

یافته‌های پژوهش ربانی خوراسگانی و همکاران (۱۳۸۵) بیانگر آن بوده که مهاجرت از محیط‌های کوچک روستایی و شهری اطراف به شهر اهواز، مهم‌ترین عامل ایجاد و گسترش مناطق حاشیه‌نشین است که خود تحت تأثیر دافعه‌های اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی

محل سکونت قبلی و جاذبه‌های اقتصادی و اجتماعی-فرهنگی شهر قرار دارد. همچنین در پیامدها بین شدت حاشیه‌نشینی و افزایش میزان محرومیت نسبی حاشیه‌نشینان رابطه وجود دارد که در نهایت باعث حاکم شدن فرهنگ فقر در این مناطق شده است.

نقدی (۱۳۸۴) به بررسی حاشیه‌نشینی و مسائل آن در شهر همدان می‌پردازد و این مسائل را در سه دسته مسائل اقتصادی (شامل مسکن شغل، درآمد، بیکاری)؛ مسائل فرهنگی-اجتماعی (انحرافات اجتماعی، عدم مشارکت و نداشتن روحیه شهروندی، متغیرهای فرهنگی، وندالیسم، فقر) و مسائل کالبدی و زیرساختی ترسیم نموده است. در این پژوهش مشکلات زنان و دختران حاشیه‌نشین، آسیب‌های اجتماعی خاص زنان، رفتارهای باروری زنان و رضایت و آرزوی زنان حاشیه‌نشین نیز به‌عنوان بخشی از تحقیق مورد بررسی قرار گرفته است.

مطالعه‌ای با عنوان حاشیه‌نشینی و طرد اجتماعی در پنجاب پاکستان به‌عنوان تهدیدی پایدار توسط کانوال و همکاران^۱ (۲۰۱۸) انجام گرفته است. نتایج نشان داد پایداری شهر به عوامل مختلفی وابسته است که حاشیه‌نشینی و طرد اجتماعی از مواردی هستند که آن را تهدید می‌کند. حاشیه‌نشینی و طرد اجتماعی وضعیتی پیچیده است که شامل عناصر سازمانی و نهادی می‌شود.

بررسی ویژگی‌های کالبدی، اقتصادی-اجتماعی و رویکردهای مداخله‌جویانه اسکان غیررسمی، مطالعه‌ای است که توسط وکسا و همکاران^۲ (۲۰۱۱) انجام شده است. یافته‌های این مطالعه نشان داد که اسکان غیررسمی پیامد گسترش شهرنشینی در کشورهای درحال توسعه است که امکان دسترسی به فرصت‌ها و امکانات شهری را برای فقرا میسر می‌سازد. از این رو، حمایت از این مناطق به‌منظور بهبود وضعیت ضروری است؛ بنابراین، بدون مداخلات هدفمند و مستمر برای حل مسکن و افزایش استانداردهای این افراد، نمی‌توان چشم‌انداز امیدوارکننده‌ای در این خصوص ترسیم کرد.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد که تمرکز مطالعات قبلی پیرامون موضوع حاشیه‌نشینی، بیشتر بر سه محور علل و عوامل حاشیه‌نشینی، پیامدها و آسیب‌های این محلات بوده است و شناسایی ویژگی‌ها و خصیصه‌های این محلات کم‌تر مورد توجه بوده است. از این رو پژوهش پیش‌رو می‌کوشد چنین خلای را پوشش دهد.

1. Kanval et al.

2. Wekesa et al.

۴. روش‌شناسی

از آنجاکه این پژوهش در پی شناسایی نظام معنایی و تفسیری افراد است، در زمره پژوهش‌های کیفی قرار می‌گیرد. داده‌های تحقیق از طریق مصاحبه کیفی نیمه‌ساختاریافته به دست آمده‌اند و از روش تحلیل مضمون^۱ برای تجزیه و تحلیل این داده‌ها استفاده شده است. «تحلیل مضمون» روشی برای تحلیل داده‌های کیفی است که به منظور شناسایی، تحلیل و گزارش الگوهای مکرر در مجموعه‌ای از داده‌ها به کار می‌رود. این روش هم برای توصیف داده‌ها و هم برای تفسیر فرایندهای انتخاب کدها و ساختن مضامین است. فرایند تحلیل مضمون در قالب سه مرحله، شش گام و بیست اقدام معرفی می‌شود.

در اینجا منظور از مضمون یا تم، الگویی است که در داده‌ها یافت می‌شود و به توصیف و سازمان‌دهی مشاهدات و حداکثر به تفسیر جنبه‌هایی از پدیده می‌پردازد. به طور کلی مضمون ویژگی تکراری و متمایزی در متن است که به نظر پژوهشگر نشان‌دهنده درک و تجربه خاصی در مورد سؤالات تحقیق است (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰). مضامین یا تم‌ها، جوهره و وسعت معانی را نشان می‌دهند و داده‌هایی را به هم متصل می‌کنند که در غیر این صورت متمایز از هم به نظر می‌رسیدند. مضامین که از واحدهای کوچک‌تری به نام کدها ساخته می‌شوند، ایده‌های ضمنی زیر سطوح را در قالب معانی واضح و ملموسی به تصویر می‌کشند (براون^۲ و همکاران، ۲۰۱۹: ۸۴۵). بر ساخت مضامین بر اساس روش قالب مضامین صورت گرفته است. ویژگی کلیدی این روش، سازمان‌دهی سلسله‌مراتبی مضامین و گروه‌بندی مضامین سطوح پایین‌تر در قالب خوشه‌ها و ایجاد مضامین سطح بالاتر از آن‌هاست (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰).

فرایند تحلیل مضمون، زمانی شروع می‌شود که تحلیلگر به دنبال شناخت الگوهایی از معانی و موضوعات در داده‌ها باشد؛ البته ممکن است این کار در طول جمع‌آوری داده‌ها اتفاق بیفتد. نقطه پایان این فرایند نیز، تهیه گزارشی از محتوا و معانی الگوها و مضامین در داده‌ها است. همچنین، تحلیل فرآیندی است که طی زمان شکل می‌گیرد و نباید با عجله اجرا شود. نوشتن نیز بخشی اساسی از این فرایند است که از همان گام اول شروع می‌شود و تا گام نهایی، تداوم می‌یابد (کیگر و واپیرو، ۲۰۲۰^۳). در این پژوهش از روش

1. Thematic Analysis

2. Brown et al.

3. Kiger & Varpio

آترید-استرلینگ^۱ برای تحلیل داده‌ها استفاده شده است. فرایند کامل تحلیل مضمون در این تحقیق را می‌توان به سه مرحله کلان شامل تجزیه و توصیف متن، تشریح و تفسیر متن و ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن تقسیم نمود. درحالی‌که همه این مراحل با تفسیر و تحلیل همراه است، اما در هر مرحله از تحلیل، سطح بالاتری از انتزاع به دست می‌آید. گویا و لینکن قابلیت اعتماد را به‌عنوان معیاری برای جایگزینی روایی و پایایی مطرح ساخته‌اند که متشکل از چهار مفهوم جزئی‌تر تشکیل شده است: (۱) «باورپذیری» یا قابلیت اعتبار که معادل روایی در پژوهش‌های کمی است؛ (۲) «انتقال‌پذیری» یا قابلیت انتقال که جایگزین اعتبار بیرونی در پژوهش‌های کمی است و به معنی قابلیت تعمیم پژوهش به سایر حوزه‌ها و زمینه‌های مشابه است؛ (۳) «تأییدپذیری» یا قابلیت تأیید که به معنای پرهیز از سوگیری است و در پژوهش‌های کمی به معنی قدرت تحلیل و دقت داده‌ها و میزان تأیید آن‌ها است و بیانگر تلاش پژوهشگر برای احراز شاخص عینیت در پژوهش است؛ (۴) «اطمینان‌پذیری» که معادل پایایی در پژوهش کمی است و به درجه باز یافت و تکرارپذیری داده‌ها توسط سایر پژوهشگران اطلاق می‌شود. در این پژوهش از هر سه روش استفاده شده است.

در مطالعه حاضر، روایی تحقیق با به‌کارگیری تکنیک‌های مثلث‌بندی نظیر استفاده از دیگر منابع تأییدکننده، دیگر محققان و روش‌های متعدد در طی فرایند جمع‌آوری و تحلیل داده عملی شده است که به افزایش قابلیت اعتماد می‌انجامد. همچنین، نمایش و ارائه تحلیل‌های داده‌ای و استفاده از تکنیک کسب اطلاعات موازی و درمیان‌گذاشتن نتایج با متخصصان و تکنیک کنترل اعضا یعنی ارائه نتایج به پاسخگویان و تحلیل واکنش‌های آنان نیز مدنظر بوده است.

یکی از راهبردهای مطرح شده توسط کرسول، ارتقای اعتمادپذیری (درگیری طولانی مدت) در روند پژوهش به معنای صرف وقت و زمان کافی در شناخت و درک پاسخگویان از پدیده است. در این راستا، محققان هم به‌عنوان یک بازیگر درگیر و مرتبط با موضوع، در حین مصاحبه رویکرد امیک، درون‌نگرانه و دغدغه‌مند را اتخاذ کرده‌اند که خود فرصت تعامل و شناخت و مفاهمه را می‌دهد.

یکی از انواع انتقال‌پذیری در روش‌های کیفی، تعمیم بازنمایی است. این نوع تعمیم عبارت است از میزانی که در آن یافته‌ها می‌توانند به همان جمعیتی که از آن نمونه‌گیری

1. Attridge-Stirling

شده‌اند تعمیم یافته و استنباط شوند. به دلیل اینکه تحقیق کیفی مستلزم نمونه‌های کوچک و محدود است، به طریقی گزینش نمی‌شود که دارای نمایایی آماری باشند. برای متقن کردن داده‌ها و منطقی کردن تعمیم، تلاش شد تنوع نمونه در بُعد متغیرهای جمعیت‌شناختی و همچنین مفاهیم تکوین‌یافته رعایت شود تا به نمایایی نمادین نزدیک‌تر باشد.

از نظر میدان تحقیق، این پژوهش در محدوده شهرستان اهواز و در ۵ محله حاشیه‌نشین (ملاشیه، عین دو، سیاحی، حصیرآباد و زویه) انجام شد که از منظر تعریف سکونت‌گاه‌های غیررسمی و حاشیه‌نشینی، به عنوان محلات حاشیه‌نشین رسماً پذیرفته شده‌اند. نمی‌توان به طور قاطع جمعیت حاشیه‌نشین استان را به تفکیک هر منطقه مشخص کرد و بیشتر آمارها بر پایه سرشماری ۱۳۹۵ یا تمام‌شماری دفاتر تسهیله‌گری در برخی محلات است. در کنار مشکلات عام جمع‌آوری اطلاعات در ایران، عوامل خاصی در این محلات بر فرایند کسب داده‌های درست و واقعی اثر می‌گذارند. بسیاری از این مناطق نقشه از پیش تعیین شده ندارند و کسب اطلاعات از چنین کالبدهایی با وجود افزایش مداوم ساکنین آن، کار دشواری است. ضمناً به دلیل تراکم جمعیتی بالا، ممکن است در هر واحد مسکونی خانوارهای زیادی زندگی کنند و آمارگیران از وجود آنها بی‌خبر باشند و یا اطلاعات نادرست از سوی ساکنین به آنها داده شود. به هر حال، با توجه به اطلاعات به دست آمده از سوی دفاتر تسهیله‌گری، می‌توان شناخت نسبتاً دقیق‌تری از این مناطق به دست آورد. بر همین اساس جمعیت سه سکونتگاه حاشیه‌ای اهواز در جدول زیر آمده است.

جدول شماره ۱: جمعیت برخی مناطق حاشیه‌نشین اهواز

محللات	جمعیت	مرد	زن
زویه	۶۱۵۶	۳۰۸۶	۳۰۷۰
سیاحی	۸۸۸۹	۴۶۱۵	۴۲۴۷
عین دو	۱۱۳۹۷	۵۹۱۹	۵۴۶۵

منبع: گزارش دفاتر تسهیله‌گری، ۱۳۹۷

۱. در این پژوهش داده‌های جمع‌آوری شده از سوی دفاتر تسهیله‌گری برای محلاتی همچون زویه، سیاحی و عین دو به صورت کامل است، اما برای محلات ملاشیه، مدرس و حصیرآباد داده‌ها فقط شامل بخشی از محله است.

گستره حاشیه‌نشینی در خوزستان بسیار وسیع است و در شهرستان‌های اهواز، آبادان، خرمشهر، دزفول، اندیمشک، مسجدسلیمان و ماهشهر، این آسیب نمود بیشتری دارد که در این میان اهواز با ۴۰۰ هزار نفر حاشیه‌نشین نیمی از جمعیت حاشیه‌نشین استان را در خود جای داده است.

جدول شماره ۲: برخی از مهم‌ترین محلات حاشیه‌نشین در شهرهای خوزستان

ردیف	شهرستان	محله	ردیف	شهرستان	محله
۱	اهواز	منبع آب	۱۶	دزفول	کوی مدرس
۲	اهواز	ملاشیه	۱۷	دزفول	کوی پیام نور
۳	اهواز	سیاحی	۱۸	مسجدسلیمان	تانکی ابوالحسن
۴	اهواز	زویه	۱۹	مسجدسلیمان	باغ چشمه‌علی
۵	اهواز	عین دو	۲۰	مسجدسلیمان	نمره دو
۶	اهواز	کوی علوی	۲۱	مسجدسلیمان	مال شنبه
۷	اهواز	حصیرآباد	۲۲	مسجدسلیمان	مرادآباد
۸	اهواز	کوی شهید محسن	۲۳	مسجدسلیمان	کلگه
۹	آبادان	بریم	۲۴	مسجدسلیمان	تمبی
۱۰	آبادان	سلیچ غربی	۲۵	مسجدسلیمان	مال جونکی
۱۱	آبادان	طیب	۲۶	ماهشهر	نویاژ جنگ‌زده‌ها
۱۲	آبادان	تانکی ابوالحسن	۲۷	ماهشهر	شهرک طالقانی
۱۳	اندیمشک	بهارستان	۲۸	ماهشهر	انتهای شریفی
۱۴	اندیمشک	حاجیوندها	۲۹	ماهشهر	کمپ یحیی خان
۱۵	اندیمشک	زیباشهر	۳۰	ماهشهر	کاریابی

منبع: اداره کل اجتماعی-فرهنگی استانداری خوزستان، ۱۳۹۷

نمونه‌های پژوهش شامل افراد، اعضای دفاتر تسهیلگری و فعالان محلی و اجتماعی ساکن در این مناطق بودند که شناخت عینی و دست‌اولی از موضوع داشتند. تعیین حجم نمونه با اشباع نظری و شیوه نمونه‌گیری هدفمند انجام شد.

جدول شماره ۳: مشخصات افراد شرکت کننده در پژوهش

شماره	جنسیت	سن	تحصیلات	محلّه
۱	مرد	۳۷	دیپلم	زویه
۲	مرد	۴۵	دیپلم ناقص	زویه
۳	مرد	۴۳	دیپلم	زویه
۴	مرد	۵۶	سیکل	زویه
۵	زن	۳۵	لیسانس	زویه
۶	مرد	۵۹	دیپلم	حصیرآباد
۷	مرد	۵۵	سیکل	حصیرآباد
۸	زن	۳۶	فوق لیسانس	حصیرآباد
۹	مرد	۴۰	لیسانس	حصیرآباد
۱۰	مرد	۳۹	لیسانس	شهرداری اهواز
۱۱	مرد	۴۵	دیپلم	حصیرآباد
۱۲	زن	۲۹	دانشجو	حصیرآباد
۱۳	مرد	۴۶	دیپلم	حصیرآباد
۱۴	مرد	۴۳	لیسانس	شهرستان اهواز
۱۵	مرد	۵۰	فوق لیسانس	شهرستان اهواز
۱۶	مرد	۳۹	لیسانس	شهرداری اهواز
۱۷	زن	۳۲	لیسانس	عین دو
۱۸	زن	۳۵	لیسانس	عین دو
۱۹	زن	۳۴	دکتری	عین دو
۲۰	مرد	۳۰	دیپلم ناقص	عین دو
۲۱	مرد	۴۹	سیکل	عین دو
۲۲	زن	۳۷	فوق لیسانس	شهرستان اهواز
۲۳	مرد	۵۵	سیکل	عین دو
۲۴	مرد	۳۵	لیسانس	کوی سیاحی
۲۵	مرد	۴۰	دیپلم	کوی سیاحی
۲۶	زن	۳۳	لیسانس	کوی سیاحی
۲۷	مرد	۴۲	سیکل	کوی سیاحی
۲۸	مرد	۳۹	سیکل	کوی سیاحی
۲۹	مرد	۴۰	ابتدایی	کوی سیاحی
۳۰	مرد	۳۸	دیپلم	شهرستان اهواز
۳۱	مرد	۳۷	لیسانس	ملاشیه
۳۲	مرد	۴۰	دیپلم	ملاشیه
۳۳	مرد	۴۷	سیکل	ملاشیه
۳۴	مرد	۵۳	دیپلم	ملاشیه
۳۵	مرد	۳۵	دیپلم	ملاشیه
۳۶	مرد	۳۸	ابتدایی	ملاشیه
۳۷	مرد	۵۰	سیکل	ملاشیه
۳۸	زن	۵۳	دیپلم	ملاشیه
۳۹	زن	۴۷	سیکل	ملاشیه
۴۰	زن	۴۰	دیپلم	ملاشیه

با توجه به شرکت مدیران در این مطالعه و تعهد ارائه شده به ایشان برای حفظ داده‌ها و عدم درج آن‌ها به علت شناس بودن مدیران شرکت کننده در ناحیه، از ارائه متن مصاحبه در این تحقیق اجتناب شده است.

۵. یافته‌ها

به کارگیری روش تحلیل مضمون به منظور شناسایی ویژگی‌های محلات حاشیه‌نشین، منجر به برساخت یازده مضمون اولیه شد که با ترکیب این مضامین، سه مضمون محوری به دست آمد. شرح هرکدام از این مضامین به صورت مجزا و همچنین در قالب یک جدولی کلی آمده است.

۵-۱. آشفتگی محیطی

۵-۱-۱. انباشتگی مشکلات کالبدی

این مضمون حاوی گفته‌های مصاحبه‌شوندگان در باره شرایط فیزیکی محل زندگی شان است. از دید مصاحبه‌شوندگان، محلات فاقد هرگونه نظم فضایی هستند و خیابان‌ها و معابر بدون قاعده و چهارچوب مشخصی به وجود آمده‌اند؛ به گونه‌ای که در بسیاری از خیابان‌ها منازل در یک مسیر مشخص قرار ندارند، سیستم روشنایی بسیار ضعیف است و آب آشامیدنی از نظر بهداشتی در وضعیت مناسبی قرار ندارد و در بسیاری مواقع میزان آب یا بسیار کم و یا کلاً قطع است.

فقدان سیستم فاضلاب، یکی از گلایه‌های اصلی مردم است و فاضلاب در اکثر خیابان‌ها به حالت انباشته وجود دارد. در یکی از محلات، فاضلاب در کنار خانه‌های مردم منجر به تشکیل یک گودال پُر از آب شده است و طبق گفته مردم محلی، سالانه چندین کودک به هنگام بازی در این گودال می‌افتند و جان خود را از دست می‌دهند. در کنار مشکل فاضلاب، معضلات زیست محیطی از جمله خشک‌سالی و گردوغبار، فضای نامناسب و زنده‌ای را در این منطقه رقم زده است. فضای سبز، پارک و امکانات ورزشی و تفریحی وجود ندارد و تفریح مردم، به ویژه کودکان، نوجوانان و جوانان، تجمع در خیابان‌ها و بازی با کم‌ترین امکانات است. به دلیل این که چنین محلاتی بدون برنامه‌ریزی قبلی به وجود آمده‌اند، اغلب منازل سند ثبتی ندارند و بسیاری از نهادهای دولتی با استناد با غیرقانونی بودن این محلات، حاضر به مداخله در این مناطق و ارائه خدمات نیستند.

۵-۱-۲. ناتوانی اقتصادی

این مضمون نشان‌دهنده وضعیت اقتصادی ساکنان محلات حاشیه‌نشین است. به نظر می‌رسد مردم این محلات با وجود برخی تفاوت‌ها، از نظر اقتصادی در تأمین نیازهای خود

ناتوان اند. تأمین غذای روزانه برای بسیاری از آن‌ها سخت است و حتی برخی از وعده‌های غذایی روزانه صرف نظر می‌کنند. به دلیل مشکلات مالی، ترک تحصیل دانش‌آموزان پدیده‌ای رایج است و برخی خانواده‌ها مجبور می‌شوند فرزندان خود را از همان کودکی و نوجوانی روانه بازار کار کنند.

بخش قابل توجهی از مردم این مناطق به حمایت نهادهایی همچون کمیته امداد و بهزیستی و نیز کمک‌های خیرین و مردم عادی وابسته‌اند و در صورت فقدان چنین کمک‌هایی، قادر به ادامه زندگی نیستند. با توجه به فقدان مهارت شغلی، بسیاری از افراد در این محلات به فعالیت‌هایی چون زباله‌گردی، دست‌فروشی و... مشغول‌اند که امکان تحرک شغلی و تغییر شرایط را به آن‌ها نمی‌دهد. البته در این میان برخی از خانواده‌ها توانسته‌اند از راه‌هایی همچون تحصیل وارد نظام اداری و مشاغلی شوند که منجر به تحرک اقتصادی آن‌ها شده است.

۲-۵. نابسامانی اجتماعی

۱-۲-۵. سرمایه اجتماعی درون گروهی بر پایه قومیت

روندهای مهاجرت به حاشیه شهر اهواز حاکی است که به دلایلی چون گسترش شهرنشینی، جنگ ایران و عراق، بحران‌های زیست محیطی و... شبکه‌ای از مردم روستایی و عشایری که پیوند قومی با همدیگر داشته‌اند، به صورت گروهی به چنین مناطقی مهاجرت کرده‌اند. از این رو، یکی از ویژگی‌های این مناطق، وجود شبکه‌ای از روابط و تعاملات اجتماعی بر پایه قومیت است که می‌توان از آن به سرمایه اجتماعی درون گروهی یاد کرد.

سرمایه اجتماعی درون گروهی از پیوندهای اجتماعی نیرومند مبتنی بر روابط خانوادگی، خویشاوندی، جنسیت، قومیت و دین حکایت می‌کند که با اعتماد اجتماعی محدود و خاص همراه است (رفیعی و همکاران، ۱۳۹۵). از آنجاکه سرمایه اجتماعی در اغلب محلات حاشیه‌ای درون گروهی و بر پایه قومیت است، شکل خاص و متفاوتی پیدا می‌کند؛ چراکه پیوندهای ناشی از قومیت توان بیشتری در ایجاد احساس تعلق و باهم‌بودگی دارند. بنابراین برخلاف دیدگاه برخی پژوهشگران (نقدی، ۱۳۹۲: ۳۷) که بر چندقومی بودن و وجود فرهنگ‌های مختلف در این مناطق تأکید می‌کنند، حاشیه‌نشینی در شهر اهواز با قومیت پیوند خورده و شرایط به گونه‌ای است که در اغلب مناطق تنها یک قومیت زندگی می‌کند و خبری از تنوع قومی نیست.

۲-۲-۵. محرومیت نسبی مضاعف

محرومیت نسبی عبارت است از تفاوت درک‌شده بین انتظارات ارزشی افراد (وسایل و شرایط زندگی‌ای که افراد معتقدند به‌راستی حق آن‌هاست) و توانایی ارزشی آن‌ها (وسایل و شرایطی که فکر می‌کنند استعداد به‌دست آوردن و نگهداری آن‌ها را دارند) (سام‌دلیری، ۱۳۸۲). بر این اساس، پایه و اساس محرومیت نسبی را شکاف بین وضعیت فعلی انسان‌ها و آن چیزی تشکیل می‌دهد که خود را محقق و شایسته آن می‌دانند. استان خوزستان از نظر قابلیت‌های محیطی و منابع و ثروت‌های موجود در آن، جایگاه منحصربه‌فردی دارد و طبیعی است که وضعیت امکانات و به‌طورکلی رفاه مردم، متناسب با منابع و ثروت موجود در استان باشد.

با این‌همه، مقایسه ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های استان با سطح زندگی مردم و به‌ویژه مردم جمعیت حاشیه‌نشین (که از نظر شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی در سطح بسیار پایینی قرار دارند)، دلالت بر نوعی محرومیت نسبی مضاعف دارد که در کم‌تر جایی از ایران قابل مشاهده است. به‌عنوان مثال، شهر اهواز با بیش از ۴۰۰ هزار نفر جمعیت حاشیه‌نشین، بعد از تهران دومین گردش مالی در کشور را دارد. نکته قابل تأمل آن است که در کنار بخش‌های حاشیه‌نشین اهواز، شرکت‌های صنعتی و نفتی به فعالیت مشغول‌اند که نقش اصلی را در تولید ثروت کشور بر عهده دارند (به‌عنوان مثال، منطقه زویه در کنار شرکت ملی حفاری ایران قرار دارد). از دید افراد شرکت‌کننده در پژوهش، محیط و شرایط نامناسبی که مردم در آن زندگی می‌کنند، هیچ نسبتی با منابع سرمایه‌ساز استان ندارد. از این رو، تجربه محرومیت آن‌ها بسیار شدید و متفاوت با سایر سکونتگاه‌های حاشیه‌ای است.

۳-۲-۵. طردشدگی

طردشدگی برای ساکنان این محلات ابعاد متفاوتی دارد؛ زندگی در کالبدی آشفته و بی‌نظم، عدم برخورداری از امکانات اولیه زندگی، تفاوت فاحش با شهرنشینان و... آنان را وضعیتی قرار داده است که احساس می‌کنند هیچ جایگاهی در جامعه ندارند و جزو فراموش‌شدگان هستند. به این معنا، طردشدگی واقعیتی است که می‌شود آن را در همه محلات حاشیه‌ای مشاهده کرد. نوع دیگری از طردشدگی، به مسئله هویت بازمی‌گردد؛ مردم این محلات معتقدند به هویت قومی و فرهنگ آن‌ها توجهی نمی‌شود و مشکلات

و وضعیت کنونی آن‌ها نتیجه نوعی بی‌توجهی عامدانه است. چنین احساسی، فاصله فرهنگی زیادی بین آنان و جامعه ایرانی ایجاد کرده است. آنان خود را تافته جدا بافته‌ای می‌دانند که برای رهایی از وضعیت فعلی، کم‌تر کورسوی امیدی برایشان وجود دارد.

۴-۲-۵. هیبتاس دوگانه

حاشیه‌نشینی، فرهنگی است که به‌طور هم‌زمان دو فرهنگ روستایی (عشایری) و شهری را در خود دارد. بر همین اساس، در این محلات شاهد رفتارهای دوگانه اجتماعی و فرهنگی ناشی از این دوزیست بودن هستیم. عادت‌واره‌های (هیبتاس) روستایی و عشایری، چندان با قواعد شهری سازگار نیست و فرد حاشیه‌نشین همچنان با بخشی از این عادت‌واره زندگی می‌کند. از طرف دیگر، فرد با وجود تعامل با شهر و فرهنگ جدید، نتوانسته هویت و فرهنگی شهری را به‌طور کامل در خود نهادینه سازد. زندگی در این فضا شرایط تناقض‌آمیزی را برای افراد و به‌ویژه نسل جدید ایجاد می‌کند. تناقض بین فردگرایی و جمع‌گرایی، تناقض بین شهروندبودن و احساس تعلق به هویت قومی و محلی، تناقض بین آداب و رسوم قدیم و جدید، تناقض بین فشار اجتماعی به‌منظور همسویی با هنجارهای سنتی و تجربه آزادی و... حاکی از این هیبتاس دوگانه دارد.

۵-۲-۵. واگرایی‌های اجتماعی-فرهنگی

در همه سکونتگاه‌های حاشیه‌ای، به دلیل فقر و محرومیت، زمینه برای رشد انواع واگرایی‌ها فراهم است و مناطق حاشیه شهر اهواز نیز از این آسیب‌ها مصون نیستند. محرومیت اقتصادی و غلبه هویت قومی، منجر به فعالیت برخی گروه‌های هویت طلب قومی شده است تا با تأکید بر تفاوت‌های قومی، هویت ملی را به چالش بکشند. از سوی دیگر، هویت جمعی پُررنگ منجر به درگیری‌های طایفه‌ای متعدد به شکل خشونت‌بار (استفاده از سلاح‌های جنگی) شده است.

از دیگر وجوه آسیبی در این مناطق، خرید و فروش اسلحه است که تبدیل به شغل جدی برای برخی از افراد در این مناطق شده و همین دسترسی آسان به اسلحه سطح خشونت در این مناطق را به طرز عجیبی بالا برده است. به دلیل بافت سنتی، همچنان محدودیت‌های زیادی پیش‌روی زنان و دختران وجود دارد و آسیب‌هایی همچون کودک‌همسری، ترک تحصیل دختران و خشونت علیه زنان و دختران در این مناطق گزارش شده است.

۳-۵. ناکارآمدی نهادی

۱-۳-۵. دولت محور بودن انتظارات و توقعات

استان خوزستان دولتی‌ترین استان کشور است و بخش اعظم درآمدهای کشور از این استان به دست می‌آید. این مسئله بیش از هر چیز به جایگاه نفت و صنایع وابسته به آن بازمی‌گردد که بار اصلی اقتصاد کشور را به دوش می‌کشند. وجود منابع عظیم اقتصادی و ظهور و بروز اقتصاد دولتی در استان همچون صنایع نفت و پتروشیمی، صنایع فولاد، صنایع نیشکری، سازمان آب و برق و شرکت‌های تابعه و... باعث انتظارات حداکثری مردم از دولت شده است. بر مبنای نظرات مصاحبه‌شوندگان، دولت با توجه به منابع موجود در خوزستان به‌ویژه نفت، عامل و مقصر اصلی شرایط موجود در این محلات است و وظایف خود را در زمینه سامان‌دهی این محلات انجام نداده است. در این مضمون، یکی از نکات برجسته، بحث استخدام است و مردم محلی تمایلی به مشاغل آزاد ندارند و معتقدند دولت باید آن‌ها را در شرکت‌ها و سازمان‌های دولتی استخدام کند.

۲-۳-۵. فعالیت گروه‌های ذینفع

گروه‌های ذینفع اشاره به گروه‌هایی دارد که با اهداف گوناگون به فعالیت در این مناطق مشغول‌اند و نقش مؤثری در جهت‌دهی به مدیران شهری و فضای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی این مناطق دارند. اساساً در حوزه شهری، امروزه توجه ویژه‌ای به نیروهای سیاسی و گروه‌های ذینفع در سیاست شهری می‌شود. اگرچه دولت‌ها به‌صورت قانونی کارگزار اصلی مدیریت شهری محسوب می‌شوند، ولی در عمل مدیریت و سیاست‌گذاری شهری جدای از نیروهای اجتماعی و سیاسی و تضاد منافع بین آن‌ها نیست. بر همین اساس، سوندرز (۱۳۹۴: ۴۱۵) مسئله شهری را برحسب تنش‌هایی تعریف می‌کند که بین منافع مبتنی بر مصرف و تولید، بین اشکال رقابتی و صنف‌گرایی سیاست‌ها، بین سطح محلی و مرکزی قدرت دولتی و نیز بین ارزش نیاز یا حقوق اجتماعی و ارزش سود یا حق مالکیت خصوصی وجود دارد.

سه گروه ذینفع سیاسی، قومی و اقتصادی در محلات شهر اهواز نقش‌آفرینی می‌کنند. گروه‌های ذینفع سیاسی و قومی برای رسیدن به مناصب دولتی و نمایندگی در شوراهای شهر و مجلس، مطرح کردن خود به‌عنوان لیدر گروه قومی و...، از مناطق حاشیه‌ای به‌عنوان ابزاری برای رسیدن به اهداف خود استفاده می‌کنند.

این کنشگران به دلیل محرومیت شدید و ضعف مناسبات شهروندی و همچنین جمعیت بالای ساکن در این مناطق سعی می‌کنند با تحریک مردم محلی و به‌ویژه پُررنگ نمودن تفاوت‌های قومی، از وضع موجود بیشترین استفاده شخصی را کسب و در ایامی همچون انتخابات با دادن انواع وعده‌ها نظیر محرومیت‌زدایی، کاهش بیکاری و... توجه مردم محله را به سمت خود جلب کنند. از دیگر گروه‌های ذینفع، دلالان اقتصادی هستند که منفعت خود را در حفظ وضع موجود می‌دانند و فعالیت آن‌ها شامل اقداماتی همچون تصرف زمین، برقراری ارتباط با سازمان‌های دولتی به منظور اثرگذاری بر مدیران شهری، فروش اسلحه و مهمات جنگی و... است.

۳-۳-۵. بی‌اعتمادی نهادی

مضمون بی‌اعتمادی نهادی در اینجا ناظر به اعتمادی است که اعضای محلات حاشیه‌نشین به سازمان‌ها و نهادهای دولتی برای حل مشکلات محیط زندگی خود دارند. گفته‌های افراد حاکی از آن است که چنین اعتمادی در سطح بسیار پایینی قرار دارد و بسیاری بر این باورند که در نهادهای دولتی اراده لازم برای بهبود شرایط محله وجود ندارد. از دید این افراد، مسئولان به‌صورت مداوم از این محلات بازدید می‌کنند و در جلسات عمومی با مردم انواع وعده‌ها را به آن‌ها می‌دهند، ولی عملاً هیچ اتفاقی رخ نمی‌دهد و همین امر اعتماد نهادی را مخدوش کرده است.

۴-۳-۵. ناامیدی نسبت به تغییر شرایط

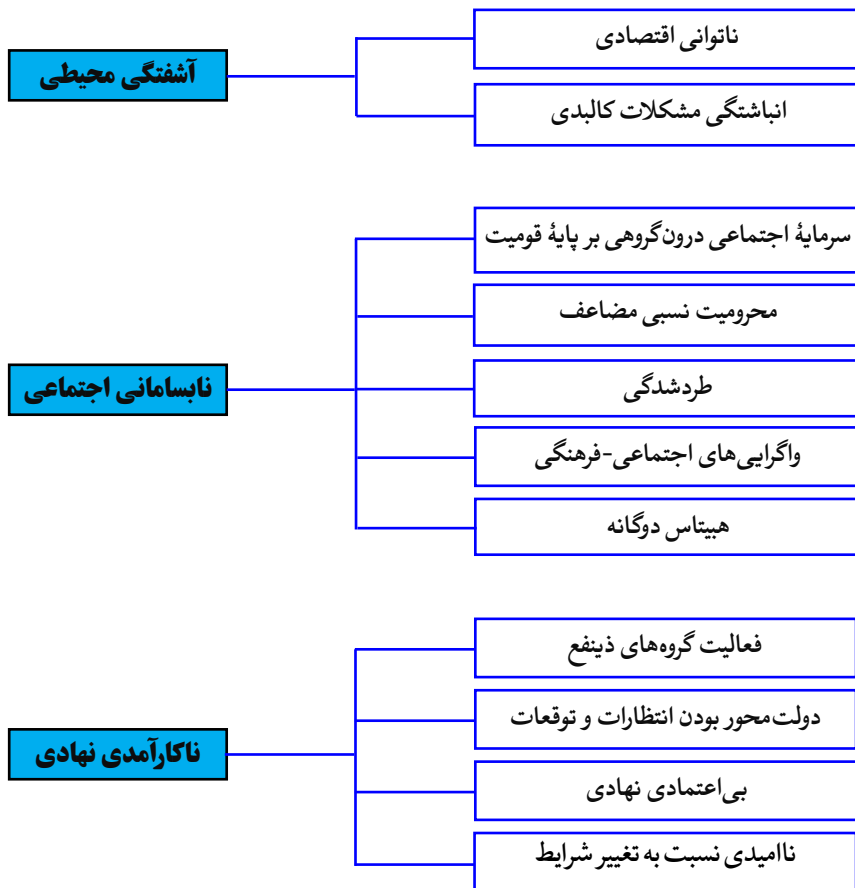
محلات حاشیه‌نشین شهر اهواز در سیطره انواع مشکلات و آسیب‌ها قرار دارند و قاعدتاً وظیفه دولت و نهادهای عمومی است که با همراهی مردم برای رفع این مشکلات اقدامات اساسی انجام دهد. این در حالی است که افراد حاضر پژوهش امید چندانی به بهبود شرایط ندارند و معتقدند سخنان مسئولان طی سالیان مختلف، چیزی جز وعده‌های تکراری و توخالی نبوده است.

از دید این افراد، در مواقعی چون انتخابات و یا بازدید یکی از مسئولان ارشد از منطقه، مردم مشکلات خود را بازگو می‌کنند و انتظار دارند این مشکلات رفع شود؛ ولی در واقعیت هیچ تغییر محسوسی رخ نمی‌دهد و به همین دلیل مردم تا حد زیادی امید خود را برای بهبود شرایط از دست داده‌اند.

جدول شماره ۴: مضامین تحقیق

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
آشناختگی محیطی	ناتوانی اقتصادی	ناتوانی در تأمین نیازهای غذایی، ترک تحصیل به دلیل مشکلات اقتصادی، کار از دوران کودکی و نوجوانی، وابستگی به نهادهای حمایتی، فقدان مهارت‌های شغلی، تحرک اقتصادی اندک
	انباشتگی مشکلات کالبدی	ضعف سیستم روشنایی و شبکه آب، فقدان نظم فضایی و کالبدی، به هم ریختگی خیابان‌ها و معابر شهری، فقدان سیستم فاضلاب شهری، انباشتگی زباله‌ها، آلودگی هوایی، فقدان امکانات ورزشی و تفریحی، منازل و زمین‌های بدون سند ثبتی
نابسامانی اجتماعی	سرمایه اجتماعی درون گروهی بر پایه قومیت	چیرگی پیوندهای خویشی و نسبی در میان مردم این محلات، متکی بودن مردم به قبیله و طایفه خود، غلبه هویت قومی بر سایر ابعاد هویتی، شبکه روابط قومی گسترده
	محرومیت نسبی مضاعف	تأکید بر ثروت خوزستان، مقایسه وضعیت کنونی خود با ثروت خوزستان، قرارگرفتن این محلات در کنار شرکت‌های بزرگ
	ترددشده‌گی	زندگی در محیطی متفاوت با محیط شهری، جداافتادگی از محیط شهری، احساس فراموش‌شدگی، احساس جدایی از دیگران، بی‌توجهی به فرهنگ قومی، احساس تمایز با جامعه ایرانی
	واگرایی‌های اجتماعی - فرهنگی	احساس تعلق ضعیف به هویت ملی، درگیری‌های طایفه‌ای و استفاده از اسلحه، آمار بالای ترک تحصیل، کودک‌همسری
	هیبتاس دوگانه	وجود رفتارهای دوگانه عشائری و شهری، تناقض بین فردگرایی و جمع‌گرایی، شهروند بودن و احساس تعلق به هویت قومی و محلی، فشار بین همسویی با هنجارها و تجربه آزادی و...
ناکارآمدی نهادی (دولت)	فعالیت گروه‌های ذینفع	حضور فعالان سیاسی و قومی در ایام مختلف به‌ویژه انتخابات در جهت منافع شخصی و گروهی، وجود دلالتان اقتصادی برای انجام کارهایی همچون تصرف زمین، خرید و فروش اسلحه و...
	دولت محور بودن انتظارات و توقعات	اشاره به منابع موجود در خوزستان به‌ویژه شرکت نفت، تأکید بر بی‌توجهی دولت به این مناطق، قائل شدن نقش حداکثری دولت در حل مشکلات، انتظار از دولت برای استخدام در شرکت‌های دولتی
	بی‌اعتمادی نهادی	عدم اعتماد به سازمان‌های دولتی، فقدان عزم جدی برای حل مشکلات این محلات، دادن وعده‌های مکرر توسط مسئولان بدون پشتوانه اجرایی
	ناامیدی نسبت به تغییر شرایط	ناامیدی نسبت به بهبود شرایط، عدم تغییر محسوس در وضعیت محلات با وجود دادن وعده‌ها و برنامه‌های مختلف

چنان که در جدول شماره ۴ ملاحظه می شود، با ترکیب یازده مضمون اولیه، چهار مضمون محوری شامل ویژگی های محیطی، اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و سیاسی به عنوان ویژگی های محلات حاشیه نشین شهر اهواز حاصل شد. از آنجا که وضعیت اقتصادی مردم این محلات و همچنین شرایط محیطی و کالبدی بیش از سایر ویژگی های محلات حاشیه نشین عیان و بیان است، قاعدتاً از بین چهار مضمون فراگیر، دو مضمون محوری ویژگی های اجتماعی-فرهنگی و ویژگی های سیاسی به دلیل ترکیب شدن از مضامین اولیه بیشتر، از تفصیل و شرح و بسط بیشتری برخوردارند.

شکل شماره ۱: مضامین استخراج شده

۶. بحث و نتیجه‌گیری

نتایج مطالعه کیفی حاضر پیرامون ویژگی‌های محلات حاشیه‌نشین کلان شهر اهواز نشان داد که محلات حاشیه‌نشین ساخت متفاوتی با محلات عادی شهر دارند و زندگی در این مناطق، زیست جهان ویژه‌ای را برای افراد ساکن در این مناطق ایجاد می‌کند: ناتوانی اقتصادی از ویژگی‌هایی است که حاشیه‌نشینان را در چرخه‌ای از محرومیت‌ها قرار داده است؛ به‌گونه‌ای که بسیاری از خانواده‌ها برای تأمین نیازهای اولیه خود به نهادهای حمایتی وابسته هستند، امکان ادامه تحصیل برای بسیاری از کودکان و نوجوانان وجود ندارد و از همان سن کم باید خود را برای ورود به بازار کار آماده کنند. انزطر محیطی، حاشیه‌نشینی یعنی زندگی در مکانی که در آن خبری از ابتدایی‌ترین امکانات و زیرساخت‌های شهری نیست و مدیریت شهری مسئولیتی برای خود به‌منظور بهبود شرایط این محلات احساس نمی‌کند.

پژوهش‌های مرتبط با حوزه آموزش نشان می‌دهد فقر و محرومیت نقش اصلی در عملکرد تحصیلی دارند و به همین دلیل فرزندان خانواده‌های با درآمد مناسب به دلیل بهره‌مندی از منابع گوناگون و سرمایه فرهنگی بالا، امکان موفقیت تحصیلی بسیار زیادی دارند. اگر علل اصلی حاشیه‌نشینی را فقر و عدم تمکن مالی بدانیم، قاعدتاً دانش‌آموزان ساکن در مناطق حاشیه با موانع زیادی به‌منظور ادامه تحصیل مواجه‌اند و بسیاری از آن‌ها یا مجبورند از همان کودکی به کار مشغول شوند و یا این‌که خانواده توان مالی فرستادن آن‌ها به مدرسه را ندارد. چنین دانش‌آموزانی حتی در صورت ادامه تحصیل نیز به دلیل قرارگرفتن در شرایط خاص، توان رقابت بسیار کم‌تری با سایر دانش‌آموزان به‌منظور قبولی در کنکور دارند.

در مورد ویژگی‌های اجتماعی-فرهنگی، یافته‌ها بیان‌گر آن است که شکاف قابل توجهی بین سبک زندگی و فرهنگ این مردم با فرهنگ شهری وجود دارد. آسیب‌هایی همچون کودک‌همسری، درگیری‌های طایفه‌ای، استفاده از سلاح، میزان بالای ترک تحصیل، هویت‌های کاذب جمعی، میزان تعلق اندک به هویت ملی و... در این مناطق به‌طور کامل آشکار است. ضمناً به دلیل وجود شرکت‌های متعدد نفتی و صنعتی از یک سو و فقر و محرومیت شدید از سوی دیگر، احساس محرومیت و تبعیض مضاعفی در بین مردم دیده می‌شود. ویژگی‌های سیاسی نیز حاکی از آن هستند که در این مناطق بازیگران و ذینفعان زیادی در حال پیگیری منافع خود هستند، مردم دولت را تنها راه برون‌رفت از مشکلات خود می‌دانند، به نهادها و سازمان‌های مرتبط با مدیریت شهری اعتماد ندارند و در نهایت

این که امیدشان به بهبود شرایط زندگی از دست رفته است. نگاهی به مناطق حاشیه شهرهای ایران نشان می‌دهد که میزان جرائم و انحرافات اجتماعی در این مناطق بسیار بالاست. بر اساس آمارهای موجود، نزدیک به ۸۰٪ قتل‌های کشور مربوط به مناطق حاشیه شهری است (حسینی و عابدینی، ۱۳۹۳: ۸۵). در محله خاک سفید تهران، آسیب‌های اجتماعی زیادی نظیر انحراف جنسی، دزدی و نبود امنیت دیده می‌شود (توسلی و نورمرادی، ۱۳۹۱). در مناطق حاشیه‌نشین خوزستان نیز وضعیت مشابهی حاکم است. بنا به اعلام معاون اجتماعی نیروی انتظامی استان، ۵۵٪ مجرمان و ۸۰٪ از جرائم به این مناطق مربوط است (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۳).

بر اساس گزارش دفاتر تسهیلگری، یکی از آسیب‌های جدی در همه مناطق، اعتیاد است؛ به طوری که بسیاری این مناطق را به عنوان محل فروش مواد مخدر می‌شناسند. یکی دیگر از آسیب‌های این مناطق، خشونت علیه کودکان و زنان است. اساساً زندگی در نواحی حاشیه‌نشین و سکونت در خانه‌های تنگ و با فضای سکونت کوچک، به بروز آشفتگی، آنومی و خصایصی چون ضعف پیوندهای اجتماعی و از بین رفتن حمایت‌های اجتماعی و فشارهای فیزیکی و روانی برای حاشیه‌نشینان منجر می‌شود، به طوری که فشارهای روانی آن‌ها سبب بروز رفتارهای خشن به اطرافیان خود می‌گردد (عنایت و یعقوبی دوست، ۱۳۹۱). از سوی دیگر، فرهنگ مردسالارانه و اقتدارگرایانه در چنین محیط‌هایی که در آن زنان و کودکان باید مطیع مردان باشند، این گروه‌ها را به شدت در معرض خشونت قرار داده است و بر همین اساس آنان را باید قربانیان اصلی حاشیه‌نشینی دانست. در محله عین دو اهواز، بعد از خشونت‌های قومی-قبیله‌ای، خشونت علیه زنان در رتبه دوم قرار دارد (دفتر تسهیلگری زویه، ۱۳۹۷: ۲۵). پژوهش عنایت و یعقوبی دوست (۱۳۹۱) پیرامون خشونت علیه فرزندان در مناطق حاشیه‌ای اهواز نیز بیانگر میزان بالای خشونت خانواده‌ها علیه فرزندان خود است.

از دیگر مسائل مرتبط، پدیده کودک‌همسری است (نگارنده خود به هنگام مراجعه به یکی از دفاتر تسهیلگری شاهد حضور دختر متأهل دوازده‌ساله‌ای با دو فرزند بوده است) و استان خوزستان رتبه دوم در ازدواج دختران پایین‌تر از ۱۰ و ۱۵ الی ۱۹ سال، ازدواج پسران در گروه سنی ۱۰ الی ۱۴ سال و ازدواج مجموع دختران و پسران در گروه سنی ۱۵ الی ۱۹ سال را دارد (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۹۸). ارزش‌های سنتی پیرامون ازدواج زود هنگام و همچنین فقر اقتصادی و ناتوانی از تأمین نیازها، باعث شده برخی از خانواده‌ها فرزندان

خود را از همان سنین کودکی مجبور به ازدواج کنند. حاشیه‌نشینی در کنار بُعد کالبدی و فضایی، پدیده‌ای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است و به همین خاطر وقتی از تأثیر حاشیه‌نشینی بر موفقیت آموزشی سخن به میان می‌آید، مجموعه‌ای از عوامل در این امر تأثیرگذارند. آموزش رسمی نیازمند وجود امکانات و زیرساخت‌هایی است که دولت‌ها به‌عنوان متولی امر آموزش موظف به تأمین آن‌ها هستند، اما بین مناطق مختلف از نظر زیرساخت‌ها و امکانات آموزشی نظیر تعداد کلاس درس و مدارس، نسبت معلم به دانش‌آموز، امکانات ورزشی و آزمایشگاهی در مدارس و... تفاوت‌های فاحشی وجود دارد؛ به طوری که در برخی از مناطق امکانات آموزشی در سطح مطلوبی است و در مناطق دیگر برای برخی از پایه‌ها اساساً مدرسه‌ای برای تحصیل وجود ندارد. در منطقه عین دو، از ۶ واحد آموزشی، ۵ واحد آموزشی به صورت دونوبته با بیشترین ظرفیت کلاس در حال فعالیت هستند. تنها دبستان دخترانه این محله، در دو نوبت با ۵۸۰ و ۷۱۷ دانش‌آموز و جمعیت هر کلاس در حدود ۴۰ نفر در حال فعالیت است (گزارش دفتر تسهیلتگری عین دو، ۱۳۹۷). در محله زویه نیز، از ۳ واحد آموزشی، ۲ واحد به صورت دونوبته هستند و برای دختران فقط تا مقطع ابتدایی و برای پسران تا مقطع متوسطه اول مکان آموزشی وجود دارد و همین مسئله یکی از دلایل اصلی ترک تحصیل در این مناطق است (گزارش دفتر تسهیلتگری زویه، ۱۳۹۷).

وقتی استانی مثل خوزستان چنین موقعیت استراتژیک و ویژه‌ای داشته باشد، مسائل و چالش‌های آن نمی‌توانند چالش‌های محلی و استانی باشند. سیل فروردین ۹۸ و پیامدهای آن، پیوند مسائل محلی و کلان کشور را به خوبی نشان داد. سیل وسعت و گسترده‌یادشده، نه تنها زمین‌های کشاورزی مردم را تخریب کرد، بلکه تهدیدی برای تأسیسات نفتی مهم نظیر میدان آزادگان و همچنین سدهای کشور محسوب می‌شد. در آن روزها نگرانی‌های زیادی پیرامون مقاومت سدهای دز و کرخه در برابر میزان زیاد حجم ورودی آب وجود داشت و تخریب این سدها می‌توانست پیامدهای وحشتناکی برای کل کشور و حتی کشورهای اطراف داشته باشد. وقتی از این منظر به پدیده حاشیه‌نشینی در اهواز می‌نگریم، این پدیده به هیچ وجه آسیبی منطقه‌ای و مختص به استان خوزستان نیست؛ چراکه حاشیه‌نشینی با توجه به پیامدهای خاص آن و همچنین موقعیت استراتژیک استان، چالشی ملی و کلان برای کل کشور محسوب می‌شود. مصداق بارز آن، موضوع مهاجرت و این واقعیت است که در بازه سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۰، مهاجرپرست‌ترین استان

کشور متعلق به استان خوزستان بوده است. جالب آنکه مقصد مهاجرت خوزستانی‌ها به استان‌های تهران، البرز و اصفهان بوده و این یعنی ادامه وضعیت خوزستان از نظر اجتماعی و اقتصادی، زمینه تسری مشکلات خوزستان به باقی نقاط کشور را فراهم می‌آورد. مطالعه حاضر بر اساس مضامین سازمان‌دهنده دریافت که در مورد حاشیه‌نشینی تأثیرپذیری متقابل جامعه و فرهنگ و سیاست، پرتکرارتر از محیط و اقتصاد است؛ اگرچه اهمیت اقتصاد و سیاست نیز رد نمی‌شود. بر این اساس، تدوین سیاست‌ها و برنامه‌ها برای مداخله در این مناطق تنها در صورتی موفقیت‌آمیز خواهد بود که در وهله اول بتوان ویژگی‌های مختلف حاشیه‌نشینی را مشخص کرد و این نکته‌ای است که به نظر می‌رسد این پژوهش در حد خود آن را پوشش داده است. امروزه در ادبیات سیاست‌گذاری شهری، بر مدل‌های اقتضایی و موقعیتی تأکید می‌شود؛ یعنی مدل‌هایی که برنامه‌های خود را بر پایه ویژگی‌های محلی و اقتضائات هر منطقه تدوین می‌کنند و ارائه الگوهای کلان‌نگر را به دلیل عدم توجه به اقتضائات محلی ناکارآمد می‌دانند. با توجه به این نکات، پیشنهادهای زیر درخور توجه است:

- با توجه به طردشدگی مردم از یک سو و همچنین اهمیت بحث مشارکت از سوی دیگر، لازم است شکاف بین مردم و نهادهای دولتی مورد توجه خاص واقع شود و هرگونه اقدام اجرایی در این مناطق بر پایه اقتناع‌سازی و همچنین اهمیت دادن به دیدگاه‌های مردم انجام گیرد.
- با توجه به مشکلات سیاسی، یکی از مشکلات اصلی در مسیر بهبود جایگاه سکونت‌گاه‌های حاشیه‌ای، عدم مدیریت واحد بوده است و نهادهای مختلف به صورت پراکنده در برهه‌ای از زمان اقداماتی در این مناطق انجام داده‌اند. لازم است مدیریت واحد و یکپارچه‌ای با هدف سامان‌دهی بهتر محلات اعمال گردد.
- بایسته است توانمندی اقتصادی خانواده‌های ساکن در محلات حاشیه‌نشین، یکی از اقدامات اساسی دستگاه‌های اجرایی باشد؛ چراکه این توانمندی نه تنها امکان خروج خانواده‌ها از این مناطق را افزایش می‌دهد، بلکه یکی از عوامل اصلی کاهش آسیب‌هایی است که به دلیل فقر اقتصادی به وجود می‌آیند.
- به نظر می‌رسد قبل از تدوین هرگونه برنامه جامع و کلان برای بهبود محلات حاشیه‌نشین، برخی از اقدامات قابل توجه به منظور رفع مشکلات می‌تواند برای جلب اعتماد مردم محلی و کاهش بی‌اعتمادی به مسئولان لازم مؤثر باشد. پرهیز از دادن

- وعده‌های مکرر توسط مسئولان بدون پشتوانه اجرایی، از جمله این موارد است.
- برای مقابله با برخی از آسیب‌ها همچون فروش اسلحه و یا درگیری‌های طایفه‌ای، لازم است از طریق مجاری قانونی برخوردهای محکم و قاطعی با این آسیب‌ها صورت گیرد و سیاست‌های تصویب شده اجرایی شود.
- به‌عنوان توصیه سیاستی، از آنجاکه در خوزستان شرکت‌های بزرگ صنعتی وجود دارد که در اکثر مواقع تنها پیامدهای منفی آن‌ها نصیب مردم می‌شود، لازم است نهادهای تصمیم‌ساز استان با تأکید بر مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها، پروژه‌های عمرانی، اجتماعی و فرهنگی مشخصی به‌منظور سامان‌دهی این مناطق برای این شرکت‌ها تعریف و اجرا کنند.
- یکی از چالش‌های جدی در این مناطق، ضعف هویت ملی در بین مردم این مناطق است. مسئولان و سیاست‌گذاران کشور باید بدانند که تقویت هویت ملی در وهله اول در گرو بهبود شرایط اقتصادی و محیطی و در وهله بعدی تقویت بنیان‌های فرهنگی جامعه ایرانی از جمله تقویت نظام آموزشی در این مناطق است.
- آسیب‌هایی همچون کودکان کار و زباله‌گردی، کودک‌همسری، ترک تحصیل و... افزون بر ریشه‌های اقتصادی به فقر فرهنگی نیز مرتبط‌اند. از این رو لازم است در کنار تدوین مقررات مشخص به‌منظور کاهش این آسیب‌ها، اقدامات آموزشی و تربیتی مشخصی همچون آموزش خانواده و زنان مدنظر قرار گیرد و سیاست‌های آموزش و پرورش بر این حوزه تمرکز کند.

منابع

- امور اجتماعی استانداری خوزستان (۱۳۹۷). گزارش دفتر تسهیلگری عین دو. اهواز: استانداری خوزستان.
- امور اجتماعی استانداری خوزستان (۱۳۹۷). گزارش دفتر تسهیلگری زویه. اهواز: استانداری خوزستان.
- ایراندوست، کیومرث (۱۳۹۵). مدیریت شهری، فقر و عدالت اجتماعی، در: بنیان‌های نظری در مطالعات شهری، جلد یکم: مدیریت شهری (با نگاهی بر شرایط ایران). تهران: تپسا.
- اسماعیلی، رضا و امیدی، مهدی (۱۳۹۱). بررسی تجربه حاشیه‌نشینی از دیدگاه حاشیه‌نشینان: یک مطالعه پدیدارشناسانه. مجله مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۳، ۲۰۸-۱۷۹.
- بیات، آصف (۱۳۹۷). سیاست‌های خیابانی، جنبش‌های تهی‌دستان در ایران. ترجمه سیداسدالله نبوی‌هاشمی، تهران: شیرازه.
- بهمنی، سجاد، همتی، رضا و همکاران (۱۳۹۸). فهم فرایند شکل‌گیری تجربه حاشیه‌نشینی بر

- اساس نظریه داده‌بنیاد (محل‌های ملاشیه و تل برمی خوزستان). نشریه توسعه اجتماعی، ۱۴(۲)، ۱۵۸-۱۲۷.
- پایگاه خبری وزارت راه و شهرسازی (۱۳۹۴، ۲۴ بهمن). آشنایی با تعاریف حاشیه‌نشینی و وضعیت حاشیه‌نشینان در ایران و جهان. قابل دسترس در: <http://news.mrud.ir/news>.
- توسلی، غلامعباس و نورمادی، سکینه (۱۳۹۱). بررسی جامعه‌شناختی علل گستره آسیب‌های اجتماعی در بین حاشیه‌نشین‌های تهران، مورد مطالعه: منطقه چهار (خاک سفید)، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، ۴(۳)، ۸۰-۶۵.
- حسینی، محمدرضا و عابدینی، عیسی (۱۳۹۳). تحلیلی بر عوامل، آثار و پیامدهای حاشیه‌نشینی، در: آسیب‌های اجتماعی ناشی از حاشیه‌نشینی، روابط همسایگی و آپارتمان‌نشینی. تهران: آگاه.
- خبرگزاری انتخاب (۱۳۹۸، ۲۱ دی). معاون امور عمرانی استاندار: خوزستان دومین استان از نظر وسعت سکونتگاه‌های غیررسمی است. قابل دسترس در: <http://entekhab-khouzestan.com>.
- خبرگزاری ایسنا (۱۳۹۳، ۲۷ مرداد). سرهنگ موسوی: ۱۰ کلانتری حاشیه اهواز را پوشش می‌دهند/ حاشیه‌ها به شهرک‌های بسیار خطرناک تبدیل شده است. قابل دسترس در: <https://www.isna.ir/news/khouzestan-52786>.
- خبرگزاری جمهوری اسلامی (۱۳۹۸، ۱۸ آذر)، خوزستان دومین استان کشور در ازدواج دختران کمتر از ۱۰ سال است. قابل دسترس در: <https://www.irna.ir/news/83588181>.
- خبرگزاری تسنیم (۱۳۹۵، ۱۷ بهمن) حاشیه‌های حاشیه‌نشینی در ایران. قابل دسترس در: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/11/17/1318598>.
- سام‌دلیری، کاظم (۱۳۸۲). سنجش محرومیت نسبی در نظریه تد رابرت گر. فصلنامه مطالعات راهبردی، ۶(۲۲)، ۸۲۶-۸۱۳.
- شارع‌پور، محمود (۱۳۹۶). جامعه‌شناسی شهری، تهران: سمت
- رفیعی، حسن و همکاران (۱۳۹۵). ساخت و رواسازی پرسشنامه سنجش سرمایه اجتماعی درون‌گروهی و برون‌گروهی. فصلنامه رفاه اجتماعی، ۱۶(۶۱)، ۱۵۷-۱۴۱.
- زاهدزاهدانی، سعید و آذرگون، زهره (۱۳۸۷). بررسی تطبیقی تفاوت فرهنگ حاشیه‌نشین و غیرحاشیه‌نشین و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی جوانان ۱۸ تا ۳۰ سال مناطق یک تا پنج شیراز). نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۳(۵)، ۲۶-۵.
- زاهدی، محمدجواد، نایی، هوشنگ، دانش، پروانه و نازک‌تبار، حسین (۱۳۹۲). تحلیلی بر مسائل اجتماعی- فرهنگی مؤثر بر حاشیه‌نشینی (مطالعه موردی، شهر ساری). مجله جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، ۲(۵)، ۱۴۹-۱۳۵.
- سوندرز، پیتر (۱۳۹۴). نظریه اجتماعی و مسئله شهری. تهران: تیسرا
- سجاسی‌قیداری، حمدالله، صادقی، فخری و قسمتی، لیلیا (۱۳۹۳). راهکار راهبردی کنترل رشد حاشیه‌نشینی در مناطق شهری، مطالعه موردی: شهرستان بناب. مجله جغرافیا و توسعه فضای شهری، ۱۱(۱)، ۹۰-۷۷.
- حاتمی‌نژاد، حسین (۱۳۹۵). مدیریت شهری، فقر و عدالت اجتماعی، در: بنیان‌های نظری در مطالعات شهری. جلد یکم: مدیریت شهری (با نگاهی بر شرایط ایران)، تهران: تیسرا.
- عابدی‌جعفری، حسن، تسلیمی، محمدسعید، فقیهی، ابوالحسن، شیخ‌زاده، محمد (۱۳۹۰).

تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین و الگوهای موجود در داده‌های کیفی، فصلنامه اندیشه مدیریت راهبردی، ۲(۱۰)، ۱۹۸-۱۵۱.

- عنایت، حلیمه و یعقوبی‌دوست، محمود (۱۳۹۱). بررسی رابطه بین وضعیت محل مسکونی حاشیه‌نشینان با خشونت خانگی نسبت به فرزندان در شهر اهواز. فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۲(۵)، ۲۰۴-۱۷۱.

- فرهادی، مرتضی (۱۳۹۰). فروهشتگی ده و کژبالشتی شهر ایرانی (کاهندگی فرهنگ تولیدی و افزایش بزهکاری و آسیب‌های اجتماعی-فرهنگی شهر اهواز با رویکرد آزمایشگاه ارزیابی و تحلیل تصمیم‌گیری. رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری، ۵(۶۷)، ۱۳۶-۱۱۹.

- نقدی، اسدالله (۱۳۸۴). طرح پژوهشی بررسی وضعیت حاشیه‌نشینان و مسائل آن در شهر همدان. همدان: استانداری همدان.

- نقدی، اسدالله (۱۳۹۲). حاشیه‌نشینی (تئوری‌ها، روش‌ها و مطالعات موردی)، تهران: جامعه‌شناسان.

- نقدی، اسدالله، روئین‌تن، محبوبه، حقیریان، شیدا، شاهرخ، عماد و خانیان، مجتبی (۱۴۰۰). مطالعه‌گونه‌شناسی، چالش‌های حاشیه‌نشینی و بازی‌های حاشیه‌نشینان با سیاست‌های شهری (مورد مطالعه: شهر ساوه). فصلنامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران، ۱۰(۱)، ۲۷۵-۲۴۳.

- همشهری آنلاین (۱۴۰۰، ۱۳ تیر). روایت حاشیه‌نشینی در ۳۰ استان. قابل دسترس در: <https://www.hamshahrionline.ir/news/612033>

- Braun, V. & Clarke, V. & Hayfield N. & Terry, G. (2019). Thematic Analysis, in: Handbook of Research Methods in Health Social Sciences. Liamputtong, Pranee, springer Press.
- Cahyani, D., & Widaningsih, I. (2019). Identification of the Marginalized Urban Communities Characteristics and Preferences. Available at: <https://knepublishing.com/index.php/Kne-Social/article/view/4967/9945>.
- Kanval, Z., Ashraf, A., Zafar, T., & Mohammad Yaseem, B. (2018). Marginality and social exclusion in Punjab, Pakistan: A threat to urban sustainability. Sustainable Cities and Society, 37, 203-212.
- Mowat, J. G. (2015). Towards A New Conceptualization Of Marginalization. European Educational Research Journal, 14(5), 454-476.
- Tsenkova, S., Chryssy, P., & Badyina, A. (2008). In Search For Sustainable Solutions For Informal Settlements In The ECE Region: Challenges And Policy Responses. Available at: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/Hlm/Sessions/Docs2008/Informal.Notice.1.Pdf>.
- Wekesa, B.W., Steyn, G.S. & Otieno, Fred (2011). A review of physical and socio-economic characteristics and intervention Approaches of informal settlements. Habitat International. 35(2), 238-245.
- Wolfswinkel, J., Furtmueller, E. & Wilderom, C. (2011). Using grounded theory as a method for rigorously reviewing literature. European Journal of Information Systems advance. 22(1): 45-55

- Un-habitat strategic plan 2020-2023, <http://unhabitat.org/sites/default/files/documents/2019>.
- Un-Habitat, Global Indicator Database (2020). What-we-do/slum-rehabilitation/what-is-a-slum/Information Systems advance online publication 29 November. <https://www.habitatforhumanity.org.uk>.

References (in Persian)

- Bahmani, S., Hemti, R. et al. (2018). Understanding the formation process of marginalization experience based on foundational data theory (Malashieh and Tal Barmi neighborhoods of Khuzestan). *Social Development Journal*, 14(2), 127-158.
- Bayat, A. (2017). Street politics, empty hands movements in Iran. translated by Seyyed Asadollah Nabavi Hashemi, Tehran: Shirazeh, second grade.
- Enayat, H., Yaqoubidoost, M. (2011). Investigating the relationship between the residential status of marginal residents and domestic violence towards children in Ahvaz city. *Urban Sociological Studies Quarterly*, 2(5), 171-204.
- Esmaili, R. & Omid, M. (2011). Examining the experience of marginalization from the point of view of marginalization: a phenomenological study. *Journal of Urban Sociological Studies*, 3, 179-208.
- Farhadi, M. (2013). Decline of Iranian cities (decreasing production culture and increasing consumption culture in Iran). *Iranian Anthropological Researches*, 1(2), 7-28.
- Hataminejad, H. (2015). Urban management, poverty and social justice, in: Theoretical foundations in urban studies. Volume 1: Urban management (with a look at Iran's conditions). Tehran: Tisa.
- Hasani, M. & Abedini, I. (2013). An analysis of the factors, effects and consequences of marginalization, in: Social harms caused by marginalization, neighborhood relations and apartment living. Tehran: Aghah.
- Irandoost, K. (2015). Urban management, poverty and social justice, in: Theoretical foundations in urban studies, Volume 1: Urban management (with a look at Iran's conditions). Tehran: Tisa.
- Naqdi, Asdollah (2004). A research project to investigate the situation of marginalization and its issues in Hamadan city. Hamedan: Hamedan Governorate.
- Naqdi, Asdollah (2012). Marginalization (theories-methods-case studies). Tehran: Jameshenasan.
- Naqdi, A., Ruinten, M., Haghirian, SH., Shahrukh, E. & Khanian, M. (2021). Typology study, challenges of marginalization and games of marginalization with urban policies (case study: Saveh city). *Quarterly Journal of Social Studies and Research in Iran*, 10(1), 275-243.
- Qasimpour, A., Kanavati, F. & Dastzar, F. (2021). Designing a causal model of the effect of marginalization on the increase in delinquency and socio-cultural damage in Ahvaz city with the approach of decision-making evaluation and analysis laboratory. *Modern Research Approaches in Management and Accounting*, 5(67), 119-136.

- Rafiei, H. et al. (2015). Constructing and validating a questionnaire for measuring intra-group and out-group social capital. *Social Welfare Quarterly*, 16(61), 141-157.
- Sajasi-Qaidari, H., Sadeghi, F. & Badani, L. (2013). Strategic solution to control the growth of marginalization in urban areas, case study: Bonab city. *Journal of Geography and Urban Space Development*, 1(1), 77-90.
- Sam Deliri, K. (2002). Measuring relative deprivation in Ted Robert Gerr's theory, *Strategic Studies Quarterly*, (22)6, 813-826
- Saunders, P. (2014). *Social theory and urban problem*. Tehran: Tisa.
- Sharahpour, M. (2016). *Urban Sociology*. Tehran: Samt.
- Tavasoli, G.A. & Nurmoradi, S. (2012). Sociological investigation of the causes of the extent of social damage among the marginal residents of Tehran, the case study of the Chahar area (Khak Sefid). *Iranian Journal of Social Development Studies*, 4(3), 65-80.
- Zahedi, M.J, Nayebi, H., Danesh, P. & NazokTabar, H. (2013). An analysis of socio-cultural issues affecting marginalization (case study, Sari city). *Iranian Journal of Sociology of Social Issues*, 2(5) 135-149.
- Zahidzahdani, S. & Azargun, Z. (2007). A comparative study of the difference between marginalized and non-marginalized culture and the factors affecting it (a case study of youth aged 18 to 30 years in districts one to five of Shiraz), *Iranian Demographic Association*, (5)3, 5-26.
- Social Affairs of Khuzestan Governorate (2017). Report of Ain Do Facilitation Office.
- Social Affairs of Khuzestan Governorate (2017). Report of Zoya Facilitation Office.
- Hamshahri news agency (2021). Narrative of marginalization in 30 provinces, Available at: <https://www.hamshahrionline.ir/news/612033>.
- Islamic Republic News Agency (2018). Khuzestan is the second province in the country in the marriage of girls under 10 years old. Available at: <https://www.irna.ir/news/83588181>.
- ISNA news agency (2013). Colonel Mousavi: 10 police stations cover the outskirts of Ahvaz/ the outskirts have turned into very dangerous settlements. Available at: <https://www.isna.ir/news/khouzestan-52786>
- Khuzestan Selection News Agency (2018). Deputy governor for civil affairs: Khuzestan is the second province in terms of the size of informal settlements. Available at <http://entekhab.khouzestan.com/%D9%85%D8%B9%D8%A7%D9%88%D9%86>.
- Management and planning organization of Khuzestan province (2023). based on the population and housing census of 2015.
- Ministry of Road and Urban Development news base (2016). Getting to know the definitions of marginalization and the situation of marginalization in Iran and the world. Available at: <http://news.mrud.ir/news/17445>.
- Tasnim news agency (2021). Margins of marginalization in Iran. Available at: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1395/11/17/1318598>.